

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

70

SZÓRENDI TANULMÁNYOK

IRTA

MOLECZ BÉLA

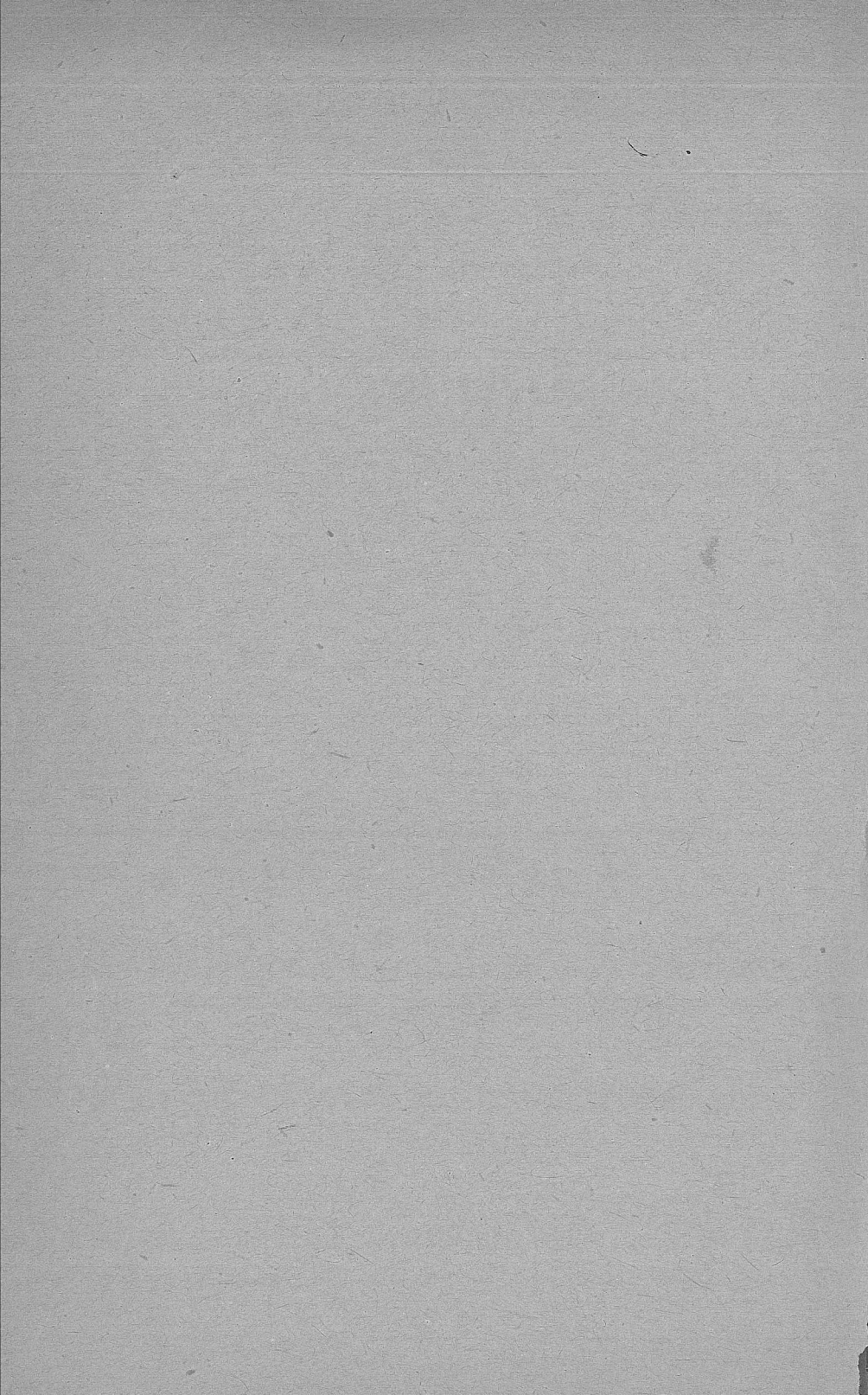
KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL

BUDAPEST

A MAGYAR NYELVŐR KIADÁSA

1915

Ára egy korona.

SZÓRENDI TANULMÁNYOK

IRTA

MOLECZ BÉLA

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL

BUDAPEST

A MAGYAR NYELVŐR KIADÁSA

1915

A MÓDOSÍTÓ IGÉK ÉS NÉVSZÓK SZÓRENDJE.

A módosító igék és névszók fogalmát maga ez az elnevezés elég jól megjelöli.

A főnévi igenév ugyanis közönségesen valamely határozott módú igével avagy valamely névszóval jár együtt, hogy gondolatunkat kifejezze. Mert igen gyéren fordulnak elő az olyan csupa igenév-mondatok, mint: *Gyerekek, ebédelni!* — s ezek is, tudva lévő, hogy csak akkor magyarosak, ha valamely mozgást jelentő ige érthető hozzájuk.¹

Az igenévhez csatlakozó határozott módú ige vagy névszó az igenévben kifejezett cselekvés fogalmát valamiképp megszorítja, változtatja, módosítja. Ha például azt mondom: *be akarok menni*, ez nem azt jelenti, hogy csakugyan *bemegyek*, hanem hogy a *bemenetelre* irányul az *akaratom*; ide *érdemes* (vagy *nem érdemes*) *bemennünk*: ez a mondat a bemenetelnek *értékelését* mondja meg.

A módosító névszóknak ugyanaz a rendeltetésük, mint az igéké; csak a magyar nyelv természeténél fogva hagyjuk el mellőlük a nyomatéktalan *van* igét a jelentő mód jelen idejében, míg a múltban és jövőben, valamint a többi igemódban már hozzájuk is csatlakozik a létige, külsőkép is jelezve ezeknek a névszóknak az igékkel azonos rendeltetését.

Érdekes ezeknek a módosítóknak a szórendi szerepe. Hol ők maguk nyomatékosak s így szólam elejére kerülnek, hol maguk elé rántják az igenév meghatározóját, sőt az is megtörténik, hogy meghagyva ezt a meghatározót az igenév előtt, ők maguk beérik a második hellyel is és szépen utána sorakoznak ige-nevüknek.

¹ Nem számítva az olyan eseteket, melyekben a főnévi igenév az általános alany kifejezésére szolgál.

Annak megállapítása, hogy mikor keletkezik az egyik, mikor a másik fajta szórend, nagyon érdekes fejezete a magyar mondat-tannak és rendkívül fontos kérdése a helyes magyarságnak. — Alig érinti valami kellemetlenebbül az ép nyelvérzékét, mint ha ezeknek a módosítóknak az elrendezésén kénytelen megütközni.

Épen ez is birt engemet arra, hogy a Nyelvőr szerkesztő-jének szíves felszólítására tüzetesen foglalkozzam ezzel a kérdéssel. — Saját régebbi kutatásaimnak eredményeit kiegészítettem újabb gyűjtéssel, valamint azoknak az adatoknak megvizsgálásával, melyeket a szerkesztő úr szíveskedett erre a célra átadni¹ s ezeket a megfigyeléseket összevettem azokkal a nagyfontosságú eredményekkel, melyeket *A magyar szórend*-ről szóló tanulmányában már ő megállapított.

A főnévi igenévnek és módosítóinak szórendjével általában megegyezik a határozó igenévnek s olykor az *-andó*-, *-endő* képzős melléknévi igenévnek, valamint a *-ható*-, *-hető* képzős melléknév-nek és a hozzájuk tartozó igéknek elhelyezkedése is. Ezért ezekre is ki fogunk terjeszkedni vizsgálódásainkban.

Arra törekedtem, hogy lehetőleg teljes és hű képet adjak a módosítók szórendjéről; tehát nem csak a vitás kérdéseket veszem tárgyalásra, hanem azokat az eseteket is ismertetem, melyekre nézve már megállapodott a tudományos kutatás.

*

A módosító igék szórendjének kérdésével már Verseghy is foglalkozik. Már ő megállapítja Analyticájában, hogy: *verbum auxiliare fog praefixo et verbo principali interseritur ut meg fogod látni. Idem fit cum quibusdam verbis servilibus, ut el kezdett szállani: avolare coepit. Ki szokott a falura járni: rus petere siveit. Vissza kell híni: revocandus est. El hagyta magát csábítani: seduci se sivit. Meg akarták fogni: capere eum voluerunt. (2: 428.)* Ugyancsak így ír később Magyar grammatikájában is (501).

Őutána is a magyar szórendnek minden vizsgálója ezt tartja a módosító igékre nézve főtörvénynek s azt vallja, hogy az igenév igekötője vagy más meghatározója — egynémely különleges eset kivételével — elébe kerül a módosító igének s maga az igenév csak az után következik. — Arra nézve azonban, hogy melyek az így közbekerülő módosítók, már nagy

¹ Ezeket az idézetek között S. betűvel jelölöm.

eltérést látunk a kutatók között. — Hogy ezt a kérdést tisztázhassuk, vizsgáljuk meg, hogy miféle szórendi formák fordulnak elő a módosító igékkel és névszókkal s ezen formákkal szemben hogyan viselkednek ezek a módosítók és a velük járó igenevek. — Nem csak a ma használatos módosítókra leszünk figyelemmel, hanem az elavultakra is, aminthogy az egész kérdés megoldása is jobban sikerülhet, ha nem csak mai nyelvézékünkre, hanem a történeti fejlődés tanúbizonyságaira is hallgatunk.

1. *Be akar menni.*

Első formának vehetjük ezt az elhelyezkedést, melyben a módosító válik a mondatzöm magjává, eléje kerül az igenév meghatározója s az igenév maga a módosító után következik. „Tehát a módosító ige szoros kapcsolatba jut a módosított fogalom kifejezésével“ . . . „ott áll, ahol nála nélkül az igenévbeli ige állana, az igenév pedig hátra kerül.“ (Simonyi: Nyr. 31:487. Magy. szórend 94).

Ez a szórend közönséges a nyomatéktalan mondatokban épúgy, mint a nyomatékosokban, összefoglalásban is, kirekesztésben is.¹ Legérdekesebb épen az a dologban, hogy az a fogalom, mely a módosító igét meghatározza, tulajdonképen a teljes, igekötős vagy más meghatározójú igenévben van megmondva, de ez a kapcsolat felbomlik, hogy a másiknak adjon helyet, mely már a módosítót is magába foglalja.

Ennek a szórendnek az alkalmazásában különbséget találunk aszerint, hogy *melyik módosító* szerepel a mondatban, valamint eltérés mutatkozik aszerint is, hogy igekötő-e vagy valamely más szó az igenév meghatározója.

Vannak ugyanis olyan módosítók, amelyek közbekerülnek olyankor is, ha igekötő a meghatározó, mások viszont inkább csak a hosszabb és tartalmasabb, az igekötőknél többet mondó meghatározót választják el az igenévtől.

Mielőtt ennek a sajátságos eltérésnek magyarázatát megkísértenők, ismerkedjünk meg a módosítóknak ezzel a két különböző csoportjával. Lássuk először is azokat, melyek közéje kerülhetnek az igenévnek és meghatározójának, akár igekötő ez a meghatározó, akár más valamely szó.

¹ Lásd Simonyi: Nyr. 31: 487—490. A magyar szórend NyF. 1: 94—97.

Ezek általában a leggyakrabban előforduló és rendszeren rövid módosítók.

Gyakorlati nézőpontból legcélszerűbb lesz, ha egyszerűen betűrendben soroljuk fel őket, mert jelentés szerint eléggé közel álló igék is külön-külön csoportba válnak ebben a tekintetben.

Akar: Át *akart* menni a hidon. (Kiskúnmajsa, Nyr. 1:419.)

bir: Ki el *bírsz* feledni egy hitvány mosolyért annyi könnyes arcot. (Arany 1:6.)¹

enged: Nagy veszedelmekbe be *engedi* őket esni, de ott el nem hagyja. (Tel: Evang. 1:126. S.)

fog (1. = kezd; az irodalmi nyelvben elavult): Koldús ruhába öltöztvén egyéb szegényekkel asszonyonk Szíz Máriának egyháza előtt *foga* ülni. (PeerK. 5.) A népnyelvben itt-ott még ma is: feltevé a szekerbe a gyereket és el *fogának* erdőbe indulni. (Gyergyószentmiklós, Nyr. 8:228.) 2. A jövő idő segédigéje: Jól *fag* esni egy napi szántásra ekküs jó vacsara. (Pocsfalva, Nyr. 39:382.)

győz: Elpusztultok valahára? el *győzünk*-e hajtani? (Ar. Arist. 1:230.)

hagy 1. = megenged: Az szent mártirokról, kik el *hagyták* veszni minden ő jószágokat. (VirgK. 89.) 2. A műveltető ige körülírása, németesen: A királfi asztán nagy rakás fát meggyújtatott, abba bele *halta* vetnyi aszt a gonosz vén mustuháját. (Tolna m. Görbő, Nyr. 3:470.)

illik: Ha a papi fejedelmek eleiben kellett vinni az törvényeket, az törvénynek értelmét is ő tőlök *illetl* várni. (Pázm: Kal. 519.)

kell: Bő *kél* dugni egy dugóval, hogy légy nő mennyen bele. (Szentes.) Mek *kel* mongyam szeretőmnek. (Moldva, Nyr. 30:232.) Sőt: mek *kelltl* hogy csinájjom. (Torda NyF. 32:35.)

kölletik: (Az irodalmi nyelvben elavult). A' ki a' pipázást meg-szokta, beteg belé, ha néha el-*kölletik* mulatni. (Mátyus I.: Diaet. I. 66.) Nekem é *köllettl* mennyi. (Veszprém m. Csetény, Nyr. 5:471.)

kezd: Ha minden régi bűneinket elő *kezd* hozni. (Born: Préd. 179.)

kíván: Röménkedéssének okát nagyon meg-dicsérvén azt be *kévántam* teljesíteni. (Dug: Szer. 329. S.)

lát: Azér hattam nyitva a zajtót, hogy a tányért lő *lássam* tenni. (Szentes.)

lehet: Mintha el *lehetne* feledni azt, alig említi ajk. (Arany 1:79.)

mer: Ki meg *merte* várni Szolimán haragját. (Zrinyi.)

segít: Eressz ki a zsákból, majd én el *segittém* vigezni a dógot. (Duna-almás, Nyr. 3:279.)

següll: Magam nem birom, híjon valakit, aki be *següll* vinni. (Balaton-füred, Simonyi példája.)

szeret: Amellyel sokszor el *szeretnek* dicsekedni. (Szarvas, Nyr. 21:82. Simonyi példája.)

szokott: Há tudi ked akkó aszt is, hogy é *szoktak* járnai, a zembörök a göröndre kaszáni. (Decs, Sárköz 39:334.)

talál (= véletlenül tesz valamit): Bő *talál* szalannyi, kárt *talá* ott tennyi. A rúzsám virágját lő *talájja* törnyi [a lovam]. Népdal. (Dorozsma 7:240.)

¹ A 6 kötetes Franklin-társulati kiadás lapszáma.

tetszik: Tegnap az atyámnak a kertbe *tetszett volna* menni. (Vers: 2:339.)

tud: Ha ezékké még *tunnak* főérnyi, itt maradhatnak. (Őrség 7:87.)

Ide sorozhatjuk a *van* igének ezt az állandó szólássá alakult használatát: De mit *vót* tenni, biz oda kellett fekünni neki. (Aszód, Nyr. 1:331.) Továbbá ezt az érdekes esetet, melyben a *van* = lehet: Ki *vót* hallani. (Nagyida. S.)

A névszók közül a *szabad* kerülhet így közbe leggyakrabban: Bő szabad-é menni? (Szentés). Ezt a nyelvérzék félig-meddig igének érzi, legalább erre vallanak az ilyenféle alakok: szabadna, szabadjon. — Ide sorozhatjuk továbbá a *muszáj* szót is, amely meg eredetére inkább ige volna, de inkább névszónak érezzük, mikor ilyeneket mondunk: muszáj volt, muszáj lesz, lenne stb. Ez is gyakran közbekerül: lő *muszáj vót* ülni. (Szentés.)

A határozó igenév mellett a *van*, *lesz*, *lehet* szokott általában közbe kerülni, más módosítók ritkábban. Például:

No a zigaz, ho mast igen összö *vannak* keveredvő. . . (Vas m. Német-gencs, Nyr. 30:486.) Kell oda húsz vödör víz is, még az a nagy gang föl *lész* mosva. (Szentés.) Még is *lèhetett* aszt szeretni. (Orosháza, Nyr. 4:179.)

Ugyancsak ez a szórend az *-andó*, *-endő* és *-ható*, *-hető* képzős igenevekkel: be *lesz* bizonyítandó, le *volt* csillapítható. (Kelemen: Jó magyarság 218.) De ezeknek a szerkezeteknek a magyarossághoz sok szó fér, mint már Simonyi kimutatta. (Nyr. 31:490. — Magyar szórend 97.)

*

A módosítóknak másik csoportjába tartoznak azok az igék és névszók, melyek valamivel gyérebben használatosak. Ezek legtöbbször terjedelmesebbek is és már ritkább használatuknál fogva is valamivel színesebb, tartalmasabb képzzel járnak. Ezek nem igen kerülnek olyan szoros kapcsolatba az igenévvel, mint az első csoportban felsoroltak. Az igenévhez tartozó *hosszabb* meghatározók, melyek különben sem kapcsolódnak oly szorosan az igenévhez, mint az igekötők — eljük is kerülhetnek, s ekkor az itt tárgyalt szórendi forma áll elő, de már az, hogy az igenévnek *igekötője* kerüljön eljük, jóval ritkább eset és inkább csak a gyakrabban használatos módosítók analógiájának hatására történik. Szarvas Gábor és Kicska Emil nagy részükre nézve egyenesen megköveteli ennek a szórendi formának az alkalmazását. Ennyire azonban mégsem mehetünk a következetességgel. Arany János szerint a *hosszabb* és gyérebben használt módosítók „kevésbé látszanak túrni az igekötő és infinitív közötti helyet. Meg *kénytelenítettem* neki mondani, el *bátorkodtam* hozni, fel *töreksem* nyitni az ajtót — csaknem hallatlan visszasságok.” (Hátr. pr. 363.) Joannovics szerint is csak az igenévnek *hosszabb* meghatározóit választhatjuk így el ezekkel a testesebb módosító

igékkel, a rövid igekötőket nem. Simonyi szerint a Szarvas és Kicska véleménye mellett szól „a régi írók tanúskodása és az analógia ereje.” De mivel ezek az igék a közbeszédben ritkábbak, mint a *kell*, *lehet* stb. segédigék, „azért itt a népnyelv nem volt olyan eleven ellenőre az idegenszerű szórendnek, azért kapott ez még jobban lábra, mint a sűrűbben használtaknál.” (Ezekre a különböző véleményekre nézve l. Simonyi tanulmányát. Nyr. 31:493—4. Magy. szór. 100—101.)

Meglehetősen nagy az ilyen módosítóknak a száma, azért meg kell elégednünk azzal, hogy lehető teljességgel összeállítjuk őket, példát azonban felesleges lenne valamennyire idéznünk.

Az itt következő módosítók tehát az igenévnek *hosszabb* meghatározóját olykor maguk elé vonják, az igekötőt azonban ritkábban, sőt némelyik egyáltalában nem.

Ebbe a csoportba tartoznak ezek az igék: ad, alít,¹ alkoszik,² áhítozik, árt, áttal, bátorodik, eped, erőlködik, esdekel, ér, érdemel, érkezik (= ráér), fáj, fázik, fél, habozik, hall, igyekszik, illik, incselkedik,³ iparkodik, irtózik, károll,⁴ kedvell, kényszerít, kényszerül, késedelmel, késik, készlel, készül, kívánczik, lángol, látszik, láttatik, merészel, merészkezik, méltól, méltólkodik, méltóztatik, neheztel, óhajt, óvakodik, őrizkedik, próbál, remeg, restell, sajnál, sikerül, sóvárog, szán, szándékozik, szenved, szerez,⁵ szégyell, szíveskedik, szűnik, találkozik, tanít, tanul, tartozik, tartózkodik, terheltetik, törekszik, történik, útál, vágy(ik), vágyakozik, vágyódik.

Szórend tekintetében ezekhez csatlakoznak azok az igék is, melyek mellett német hatásra fordul elő néha az irodalmi nyelvben a főnévi igenév, míg a közbeszédben általában, a romlatlan népnyelvben pedig mindig *hogy*-os mellékmondat áll igenév helyett. — Ilyenek: ajánl, ajánlkozik, buzdít, erőltet, fáradozik, idegenkedik, javasol, képesít, kér, kételkedik, ösztönöz, reméll, tagad, tanácsol, tesz, tilt, vél.

Néha a latin accusativus cum infinitivo hatására is alakulnak főnévi igeneves kapcsolatok. A bennük előforduló határozott módú igék szintén ezeknek a módosítóknak a csoportjába sorakoznak szórend tekintetéből. Ezek az ismeretes, *észrevevést* és *mondást* jelentő igék: ért, észlel, ismer, ítél, lát (ez nem csak ilyen idegenszerű szerkezetekben), mond, parancsol, rendel stb.

¹ = sejt. ² = illik. ³ = igyekszik. ⁴ = kártnak tart. ⁵ = tesz (módosítóképp igen ritka).

Ide sorozhatjuk végül azokat az igéket, melyek mellett célhatározóul áll a főnévi igenév. Ezek közül a mozgást jelentők az igenévnek *tárgyát* elég gyakran maguk elé vonzzák meghatározóul s így az itten tárgyalt szórendi formához hasonló elrendezéssel járnak,¹ de az igenévnek *igekötőjét* már nem választják el. — Ilyenek: bocsát, ereszt, fut, gyúl, hajt, indít, indul, jár, jön, küld, marad, siet, van, visz stb.²

A módosító névszók az első csoportban említett *szabad és muszáj* kivételével mind ide tartoznak. Vagyis az igekötőket ritkán vonzzák maguk elé, az igenévnek testesebb meghatározóit gyakrabban; legtöbbször azonban más szórendi formával járnak. Ilyenek: alkalmas, ártalmas, dicséretes, dicső, elég, érdemes, hajlandó, hasznos, haszontalan, helyes, illő, illendő, jó, kár, kárhozatos, kellemes, kellemetlen, kénytelen, képes, képtelen, kész, kinos, kíváncsi, könnyű, köteles, lusta, méltó, nehéz, rest, szokás, szép, szükség, szükséges, unalmas, ügyes, veszedelmes. — Ide tartozik egész sereg olyan főnév, mely a főnévi igenévben kifejezett cselekvésnek — legtöbbször erkölcsi — megítélését mondja meg, például: becstelenség, bűn, csekélység, durvaság, gonoszság, jellemtelenség, kábaság, kötelesség, orcátlanság, szemérem (a régi nyelvben), szívtelenség, udvariatlanság ezt vagy azt megtenni stb.

Végül ide sorozhatjuk az ilyen módosító kifejezéseket: alkalmam van, alkalom adódik, bátor vagyok, divatba jött, hatalma-, joga van, hatalmat ad, hívatva van, űzi-, hajtja a kíváncsiság, ideje-, oka van, rajta áll, szándéka van, szerencsém van, vágya van valamit megtenni stb.

Szinte meglepő ezeknek a módosítóknak a nagy száma, de ha statisztikát készíthetnénk használatukról, nem hiszem, hogy mind összevéve is előfordulnának annyiszor a közbeszédben vagy a népnyelvben, mint az első csoportnak csekélyebb számú módosítói. — Nem csoda tehát, hogy a gyakrabban előfordulóknak analógiáját emezek is követik olykor-olykor.

Lássuk most már a példákat!

a) Az igenévnek *igekötője* kerül a módosító elé:

Kit k[egyelmednek] ereké meg *erőlkedem* szolgálni az árvákval egyembe. (RMNy 2 : 63.) Akit meg *érnek* nyoméntani, el köll annak romlani. (Lép : PTük. 1 : 259.)

¹ Simonyi Nyr. 31 : 495. Magyar. szór. 102.

² Itt egyelőre csak az egyszerű módosító igéket tárgyalom; az igekötővel összetettekre később térünk rá.

Ny. Sz.) Nagyságtok megparancsolja, hogy ez ilyen falukat be *kénszerítsék* júni. (TörtT. ² 1:695. Simonyi példája.) A kancelláriába küldjem vagy át *méltóztatik* itt venni? (Jók. Rab R. 2:16. S.) Ki Ábrahámot ő földéből... ki *parancsolád* jöni. (ÉrdyK. 578. b. Simonyi példája.) Egy pár napig ki *szándékozott* magát pihenni. (Jókai R. R. 2:213. Simonyi példája.)

A *méltóztatik*-nak illetén közbeszúrása látszik legkevésbé szokatlannak.

Külön emlitem meg az *igyekeszik* igét, mely régebben gyakran maga elé vonta az igenév igekötőjét ebben a gyakori udvariaskodásban: meg *igyekezem* szolgálnom (pl. LevT. 2:93.), de más esetben is: ki igyekezünk menni. (71.) — De úgy látszik, erre meg a többi, testesebb módosító analógiája hatott későbbben s már régen találkozunk ilyen elrendezésével is: igyekezem megszolgálni, sőt: megszolgálni igyekezem.

Névszókkal: Légy tölgya, mit a fergezeg ki *képes* dönteni (Petőfi). Könyöklője van, ahol ki *szokás* könyöklöni (Greguss: Arany Ball. 51. Simonyi példái). Belgrádban ezenfelül az új többség ellen író lapok nyomdait is le *szokás* olykor rombolni. (Az Ujság 1905. II. 23. S.)

b) Az igenévnek hosszabb meghatározója kerül a módosító elé:

Sőt esmérjük és valljuk az Istennek jó voltát, ki... oly időt *adott* érnünk. (Tel: Fel. 95.) Jobban barnának *esik* mondanom. (Miskolc vidéke, Nyr. 6:227.) Földre *iparkodott* őt rántani. (Szarvas. BSz. 37:75. S.) Ezönképpen az Krisztus vallók mindönkört előve *kévánkohnak* menni. (SándorK 6.) Mégis könyvet *merészlett* írnya. (Mon. Apol. 7. NySz.) Nagyobbakat *remélőnk* venni. (ÉrdyK. 532. b.) Annakokáért kegyelmeteket... intjük, hogy kegyelmetek mindjárást füstönként Berbe *siessen* gyűlni. (RMNy. 2:334.) A királytul gyalogokat és lovagokat *szégyenlém* *vala* kérni. (Kár: Bibl. 1:452. NySz.) Érdekes a következő eset, melyben igenév a másik igenévhez is tartozó meghatározó: mert láttatik *vala* neki, hogy koldolni *szégyenlenének* menni. (EhrK. 81.) Sipot *tanítá* őket nádból hasítani. (Kaz. 3:150. S.) Láncsámmal a fák kérgeire festett karimákat *tanulgatám* szurdalni. (Kaz. 9:199. S.) Minden egyházunkban három jeles szolgálatást *tartozunk* tenni. (AporK. 147.) Néha oly beteghez *történik* menetek, kinek betegségének nem mehettek végére. (Lép. PTük. 2:238. NySz.)

Az idegenszerű accusativus cum infinitivoban vagy ehhez nagyon is hasonlító szerkezetben:

Mennyivel nagyobbak és siralmasnak *értjük* ezt lenni, annyival inkább... (Tel: Fel. 38.) Császár Eteléhez *parancsola* menni. (Arany 3:64.)

A *mozgást* jelentő igék mellett:

Ott lakoznak *vala* az három szent királyok, kik Krisztust *jöttek* *vala* imádni. (ÉrdyK. 168.) Én is csizmát fele *megyek* venni. (Beregszász, Nyr. 30:300.) Azt hinnéd, Ceres istenasszony, aki elveszett leányát *indult* keresni. (Baksay: Gy. Ö. 2:300. Simonyi példája.) L. még Nyr. 39:62. Ippen pappirost még kopértát *vót* venni. (Vas m. Németgenes, Nyr. 30:486.)

Az analógia annyira erős, hogy olykor a megelőző fel-

sorolásban említett módosító *kifejezések* is közbe kerülhetnek. Erre igen érdekes példa Mikszáthnak ez a mondata:

Ott várt már Budapest székesfőváros küldöttsége, mely meghívta Zrinyiéket s külön vonaton volt megbízva őket kísérni (Az új Zrinyiász, S.)¹

Sőt Simonyi említ a népnyelvből olyan esetet is, melyben tulajdonkép egész mondat van közbeszúrva:

Magam [öltöztetem a gyereket]; csak a köpönyegit hívom be a szobalányt ráadni. (Nyr. 31:496. M. szór. 102.)

Ugyancsak az analógia hatására a mellékmondat állítmányától a főmondat módosító igéje elé kerül az igekötő a tordai nyelvjárásnak ilyen mondataiban: *él szerette vóna*, hogy vegyem; keresztül *hatta* hogy menyenek. (NyF. 32:36.)

A határozó igenév mellett, amint említettük, a *van*, *lesz* és *lehet* ige kerül legtöbbször közbe. — A többi módosító, mely ezzel az igenévvel áll, általában más szórendi formát követ, de azért találunk olyan eseteket is, melyekben ezek is maguk elé vonják az igenév meghatározóját, az említett három ige mintájára. Erre mutatnak Simonyinak ezek a példái:

Minél inkább nézem édes Miss, annál inkább el látom változva. (Kaz: SS. 79.) Én epigrammával tele állok tömve. (Vitk. 1:109.) Már az I. ének, . . . túl látszik terhelve eseményekkel. (Arany: Hátr. Pr. 47.) A konyhaajtó be marad csukva. (Nép.) . . . föl találjuk említve. (Nyr. 20:31.)

Itt említem meg azt az érdekes, de nagyon ritka esetet is, melyet Simonyi ismertet a Nyr. 14. kötetében (322). — Előfordúlhat nevezetesen az is, hogy a *lenni* infinitivushoz valamely igekötős határozó igenév tartozik s ehhez az igeneves kapcsolathoz még valamely módosító is csatlakozik. Ebben az esetben ma az a szokottabb elrendezés, ha a módosító elválasztja a határozó igenevet igekötőjétől:

Oly jövőbeli cselekvések, melyeknek a fő-jövő beálltakor be kell végezve lenniök. (Szarvas: Igeidők 269.)

Ezzel szemben ma már szokatlanabb az az elrendezés, hogy az igekötő együttmaradjon a határozó igenévvel:

A kit elcsábítottam, elcsábítva akart lenni. (Kazinczy: Miss S. S. 11.)

Azonban ez utóbbi esetben is tulajdonképen csak a most tárgyalt szórendi forma érvényesül: *elcsábítva* a *lenni* infinitivushoz tartozó meghatározó volna s kettejük közé kerül a módosító ige.

¹ A jubileumi kiadásban már így van átalakítva: . . . s meg volt bízva, hogy külön vonaton kísérje őket (5:31). Így szokottabb, de szórend tekintetében amúgy sem lehetne hibáztatni.

2. Akar bemenni.

Gyakran előfordul az az eset, hogy a módosító igében vagy névszóban kifejezett fogalomra akarja az ember különösen felhívni a hallgató vagy az olvasó figyelmét. Ilyenkor maga a módosító lesz a főhangsúlyos szó, tehát természetesen szólam elejére kerül, akár a mondat élére is, és így az igekötő vagy más meghatározó megmarad igeneve előtt. Ez az eset természetesen azokkal a módosítókkal történik meg legtöbbször, melyek már magukban is színesebb, tartalmasabb képzzettel járnak s így leginkább ezekkel fordul elő, hogy bennük találjuk közölni valónknak főrészét. Leggyakrabban tehát azokat az igéket és névszókat találjuk így, melyeket tárgyalásunk első részében a második csoportban soroltunk fel. Joannovics egyenesen ezt a szórendet ajánlja ezekre a módosítókra nézve, különösen, ha csak a rövid igekötő az infinitivus meghatározója (Szór.Tan. 2:59—60). Kicska Emil azt írja, hogy sohasem tudott teljesen megnyugodni ebben a formában. *Akar* fát vágni — ezt olyanféle mondatnak tekintí, mint: *vagy* beteg, — ami természetesen halatlan germanizmus, — de egynéhány esetben — terjedelmesebb igékkel és módosító névszókkal — ő is használja ezt a szórendet: amennyire *sikerült* megtudnunk; *vonakodik* visszalépni, *köteles* megvalósítani, *kész* minden áldozatot meghozni, *alkalmas* helyreállítani (Nyr. 22.: 60—62). Tehát nyilván ő is csak az első csoportbeli módosítókkal tartja idegenszerűnek. Amint látni fogjuk a második csoport módosítóival egészen közönséges ez a szórend akár a nyugodt, egyszerűen közlő mondatokban, akár nyomatékos beszédben. Például:

a) *Igékkel*: Ez ötféle dolgokban függ az keresztyénség, melyeket *alkoszik* minden keresztyén embernek megtudni (Bat: KTud. NySz.). *Erőködnek* vala... elszaladniok (BécsiK. 43) *Igyeközik* ötet elszabadítania (DebrK. 311). *Igyekszik* minden tehetségével magát megjobbítani (Tel: Fel. 93). *Irtózik* a' magos toronyra felmenni (Vers: Anal. 2:282). Kegyelmed *kárlotta* hat vagy hét forint ára tafotát kildeni (LevT. 1:3). ...es legottan *kényszeréjé* Jézus ő tanéjtványit a hajócskába felmenniek (MünchK. 41). *Kíszeleli* útét ű lelke prédikállani (JordK. 766). Hálákat adok te néked uram Jézus, ...mert *méltokottál* engemet megszabadítani testemnek minden veszedelmétől (KrisztL. 44). Örömedért, kit vállal, mikoron mend mennynek és földnek keralya *méltóttata* tégedet szüléiül választani (PeerK. 160). Kiket *méltóztattál* az te

szent szolgálatodra hínia (ÉrdyK. 580. a.). *Sietének* mind ezeket a királynak megmondani (VirgK. 39). S vagy *sikerül* végre bevennünk a várat, vagy kiontott vérünk e kövekre szárad (Arany: 3:169).¹ *Szégyenli vala* ilyen nagy szent atyának ez dolgot megjelenteni (VirgK. 18—19). *Tartozonk* ő érték nehéz fohászkodásokat és sírásokat tennünk (VitéK. 15). *Vetélkedtek* Helénát kinevetni (Arany 5:57).

b) *Névszókkal*: *Hasznos* jóknak lennetek (Vers.: Anal. 2:290). [Az olyan dolgokat] *illő* minden szorgalmatossággal el távoztatniok (Mátyus: Diaet. 2:385). Arra a gyűlésre *joga van* minden képviselőnek megjelenni (PNapló 29:267. S.). Ű maga csak parasztul is megeszmérheti, hogy olyrul szólánánk, melyeket *kábaság* szabni a hét időhöz (Tel: Fel. 40). Ha ide nem hitták volna is, csak *kételen lett volna* Franciaországból kimenni az urunknak (Mikes: TLev. 14). Ha *képös* volna annak lenni, hogy... (SándorK. 7). *Kíváncsiak lesztek* megtudni, hogy mi lesz a végén (Jókai 88:209). Mindenkor *kötelesek vagytok* őtet dicsérni (VirgK. 51). *Szükség* jó értelmet vennünk az ő irgalmasságáról is (Born: Préd. 26).

A leggyakrabban előforduló és közbekerülő módosítókkal általában csak olyankor szokásos ez a szórend, ha a módosítónak nyomatékkossá tételével elgondolható ellentétét ki akarjuk rekeszteni. Például:

Akarok Tar Lőrincz felesége lenni (Arany 2:121). Azzal a feltevessel szemben, hogy még változtatni lehetne a páros viadal eredményén, Piroska, csalódott szerelme fájdalmában, tiltakozva vág közbe. — *Illik* a vitéznek... a veszélyt keresni..., *Illik*, ha már nem tud becsületben élni, píróságos éltet halállal cserélni. De szükségtelenül tenni azt kockára... valóságosk vét (Arany 3:169). Ha *kívánnya* meglátni, megmutathatom a város szílin (Oros-háza. Nyr. 4:281). Egy embör monta neki, hogy *ő látto* egy zsiduje a tengör hetedik részére mēnyi (Göcsej 3:180). A napra *lehetett* nézni, de réám nem (Erdővidéke, 4:39).

Ide sorozhatjuk a létigének ilyen nyomatékos használatát is: *Lessz* ott mit enned. Volt mit harcolnunk még az ellenséget meggyőzhettük (Vers: Anal. 2:290). Ha *van* mihez bizhatnod a jelenben... maradj az élvvel kínáló közelben (Vörösmarty 1:250). Na hát... aki a legszebbik virágot hozza, annak *szabad* mékházasonni (Aszód 1:275). Elfogadom... a szóban levő tétel helyességét, mindamellett csudálatos marad a belőle vont következtetés, hogy *szabad* nyelvünket bármely, sőt minden nyelv rokonának tekinteni (Szarvas Gábor 7:159).

¹ Itt szemmeláthatóan erős nyomatékkal, szembe állítva azzal az eshetőséggel, hogy *nem* sikerül.

A régi nyelvben általában gyakrabban volt minden ige nyomatékkal a szólam elején. Részben latinosság is ez, de nem minden esetben. Bizonyítja ezt nemcsak az, hogy a mai népnyelvben is előfordul ez a szórend olyan távol eső nyelvjárásokban, mint némely túladunai és a csángó nyelvjárás, hanem az is, hogy közönséges igekötős igéket is szétválasztottak olyankor, mikor ma együtt hagynók őket igéjükkel. Ez pedig nem történhet meg a latinban. Különösen a megkezdés, szándék, majdnem megtörténés kifejezésére, de más esetekben is gyakori volt ez a szórend.¹ Ugyanezt találjuk a módosító igékkel is:

Akarám ez kis írásom által meglátogatnom Ngdat (LevT. 2 : 231). Ez az ajtó, kin *engettetik* bemenni az örök kíváncsiságnak végezetire (NagyszK. 22). *Kölleték* Kdet... ez levelemmel ily dolog felől megtalálnom (LevT. 2 : 195). És az ő bolond elméjével... merék... szent Damankost latornak és esmérletlennek nevezni (DomK. 102). És a borba vizet öss [= önts]... mert a bor emberi természetet szokta bujaságra gerjeszteni (VitK. 49).

Ide sorozhatjuk a mai közbeszédnek illetően kifejezéseit: *vagyok* bátor ezt vagy azt megtenni (S.); *van* szerencsém bemutatni, amelyekben tulajdonképen a *bátor* és a *szerencsém* volna a közlés főrésze.

A régi nyelvben sokszor találjuk ezt a szórendet a *van* igével és a határozó igenévvel is. Ez ma már teljesen szokatlan, legfeljebb költőknél fordul elő, nyilván a rím vagy ritmus kedvéért:

Te szent orcádat, ki *vala* szép piros színnel megékesülvén. (WinklK. 86) Mikor János vitéz odaért, *valának* egybegyülekezve mind a boszorkányok (Petőfi: Ján. vit.). Itten Petőfi művészi tudatossággal követi a népies históriáknak helytel-közzel előforduló hagyományos szórendjét. A jövő idejű melléknévi igenévvel: Mikoron *vala* beteljesödendő, mely mondatott *vala* próféta miatt (ÉrsK. 26).

Említsük meg végül, hogy ez a szórendi forma is előfordult a régi nyelvben az accusativus cum infinitivo-t utánzó latinos szerkezetekben is, természetesen anélkül, hogy ezzel az ilyenféle szerkezeteknek a mai nyelvben való használhatóságát akarnók bizonyítani:

Hallja *vala* és érti *vala* anya szent egyházat... elnyomottatni és szaggattatni (MargL. 81). Mert *reménylem* enmagamat jövőre tinálatok lennem (JordK. 875).

*

¹ L. erre nézve A magyar szórend történeti fejlődése című könyvemet (20—35). Vö. Simonyi: A magyar szórend 10—12. és 95. is.

Kérdésben, óhajításban, felszólításban általában gyakori a nyomatékos ige. Ezt találjuk régente is, manapság is a módosítókra nézve is:

Akar-*é* még tanúnyi boszorkánságot (Bakony v. Nyr. 4:558). Kérdézi a király a lánytú, hogy *mer*-*é* vállakozni (Orosháza 4:376). Ott mingyá asz kérdézi, hogy *szabad*-*é* bémenni (Uo. 4:375).

Köszönetemnek utánna szerelmes fiam Kdnek *kivánnám* minden egészségét és minden javát halianom (LevT. 2:19). Mint *szeretnék* odamenni! (Arany 1:150). E zaptya *szeretné* megvételnyi velé e pörényei kovácsmihelt (Vasm. Németgens. Nyr. 30:486). A zembér *szerette vóna* a gyeréköt a háztú étávo-littanyi (Somogym. Kapoly, 4:85).

Hagyjátok az apródokat én hozjám jóni (MünchK. 49). Az igasság két féle: egyik közönséges, kivel *igyekezzünk* az Istennek minden parancsolatának engedni (Born: Préd. 165—166). *Add* meglátnom színedet! (Vers.: Anal. 2:292). No, *segícsd* megmondanyi, mi e zisten csodájo! (Vasm. Németgens. Nyr. 30:397). Mán csak *tessik* hozzá látnyi, né szégyenköggység! (Sopron m. Röjtök, 3:465).

A nyomatékos módosító után vagy még a mondatzömbben foglal helyet az igenév a maga meghatározójával vagy pedig a kiegészítő részbe kerül. Az igenév meghatározója természetesen megmarad előtte, szórendünknek általános törvénye szerint. Érdekességük miatt említem meg az itt következő egynéhány mondatot, melyekben a meghatározó az igenév *után* van vetve:

A Krisztus *kezdet* tanyítani és cselekedni... *az új Testamentomba*, nem az ó Testamentomba... (Dáv: Vall. 152). Itt a szembeállítás miatt. Ezt pedig az beteg személynek könnyebbségére *kell* adni *az oldala felől*, avagy ahol az ember gondolná, hogy mely felől hasznosb (Toldy: Akad. Ért. 9:25). Kéréte, hogy lenne jelen a mulatságon, amelyet *fog* adni a *császárnak* (Mik: TLev. 25). Nagy annak esztelensége, aki bár nincs tehetsége, mégis *akar* tenni *kárt* (Heptalogus 16). *zután osztán fogjuk* szórni meg (Moldvai csángó, Nyr. 31:7).

3. Bemenni akar.

Ez a szórendi forma adott okot legtöbb megrovásra. Szarvas és Kicska ellenzi leghatározottabban, különösen nyomatéktalan mondatokban. Kicska megengedhetőnek tartja szembeállításban. Simonyi némely meghatározott eset kivételével szintén idegen-szerűnek tekinti (Helyes Magyarság 39., Magy. szór. 94., Nyr. 31:487). Joannovics nem csak szembeállításokban tartja kifogás-talannak, hanem a testesebb módosítókkal még nyomatéktalan mondatokban is inkább ezt ajánlja, mint a módosító közbetevését (Szór. tan. 2:59). Úgy látszik, Arany is ezen a nézeten van, hiszen a terjedelmesebb módosítók közbetevését csaknem hallatlan

visszásságnak mondja, az *akar bemenni*-féle formát pedig németesnek tartja.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy mely esetekben tekinthetjük helyesnek. Azt azonban előrebecsáthatjuk, hogy *mellékmondatokban* — különösen, ha ráadásul még a mondat végére is kerül a módosító, — csaknem kétségtelenül német hatás eredményének tekinthetjük, ha valami különös oka nincs épen ennek az elrendezésnek.

Ha a módosító ige vagy névszó a főnyomatékú szó, természetesen nem kell feltétlenül az igenév előtt állania s az ige-kötős vagy bővítményes igenév nem csak a kiegészítő részben, hanem az előkészítőben is állhat. Tehát az igenév a maga meghatározójával együtt inchoativum lesz s utána következik nyomatékosan a módosító a mondatzöm elején.

Ebben az esetben feltétlenül helyes ez a szórend; csak a szólamok rendje változott meg az előbbi formával szemben.

Például: Jó reménységgel biztatlak, kétségben esni | *tiltalak* (Com: Jan. 2. NySz.). Nagyságodnak magát megmérsekleni | *igen szükséges* (RákGy.: Lev. 164. NySz.). Elfojtottam azt, amit elfojtani | *kellott* (Kaz: Lev. 1: 272. Simonyi példája s több más is nála, Nyr. 31: 488., Magy. szór. 95). Jó barátim reá birtak, hogy csak könnyen s futólag... készült verseimet közre bocsáttatni | *engedjem* (Himfy szer. Előb.). Unszoló emlőmet elfogadni | *késtek* (Arany 1: 161). Hamar a játékot kezdeni | *sietnek* (2: 107). Százszor is elnyomni azalatt | *próbálják* (3: 77). Ott hagyni | *sajnálja*, beugorni nem mer (3: 386). Más felől Toportyánt a barna vitézek, Hagymaszár és Kongó megtorolni | *készek* (3: 406). Kérjük a szerkesztőséget, miszerint becses lapjában tért engedni | *szíveskedjék* (MO. 259. S.).

Ezekben az esetekben az értelemnek jelentős változása nélkül előre is tehetnők a módosítót, úgy hogy az, ami most előkészítő rész, kiegészítővé lenne. Észrevehettük, hogy különösen azokkal a módosítókkal gyakori ez a szórend, melyeket a második csoportba soroztunk. Természetes is ez épen azért, hogy ezek általában már tartalmuknál fogva is gyakrabban nyomatékosok s a második szórendi formával is (*akarak bemenni*) legsűrűbben épen ezek fordulnak elő.

Ettől úgyszólván csak egy lépés és elérkeztünk ahhoz az esethez, melyet különösen Szarvas és Kicska hibáztatnak, hogy tudniillik az ige-kötős vagy bővítményes igenév elsősorú meghatározójává lesz a módosítónak, eléje kerül és egy szólamba foglalva ejtjük őket, — ha ugyan az igeneves kapcsolatnak és a módosítónak a szótagszáma nem olyan nagy, hogy egy szólamba foglalásuk lehetetlen.

Tagadhatatlan, hogy némely esetben latin vagy német hatás eredménye ez; régebbi évtizedek ujságjaiban különösen gyakori volt, de megtaláljuk olyan íróinknak, költőinknek nyelvében is, kik a magyar nyelvnek Isten áldotta művészei. Elég csak Arany-nak a nevére hivatkoznunk, hogy gondolkozóba essünk afelől, hogy talán mégsem pusztá idegen hatással vagy épen stílusbeli ügyetlenséggel van dolgunk mindig, ha ezt a szórendet találjuk.

Így például előfordulhat ez az elhelyezés olyan módosítókkal, melyeket ma már nem igen teszünk közéje az igenévnek és meghatározójának. Ezek az igék ritkán kerülnek olyan szoros kapcsolatba az összetett vagy bővítményes igenévvel, hogy mintegy közéjük olvadnának, velük szemben tehát erősebbnek érezzük az igenévnek és meghatározójának egységét, különösen, ha ez a meghatározó csak a rövid igekötő. Pl.:

Aki mit fogad, *megcselekedni tartozik* (Com: Jan. 167. NySz.). Ha az úr Isten éltet, az én szerelmes urammal gyermekimmel együtt *megszolgálni igyekezzük* Kdnek (LevT. 2:248). Kiknek tisztességes menyegzői lakodalmukat ez jelen levő szent András havának huszonötödik napjára itt az én szécsényi kastélyomban *meglenni rendöltem* (2:359). Tehetségünk szerint... az Istennek dicsősségét... szívesen *előmozdítani igyekeztünk* (Apafi: IstTud. Előb). Tévelygésben vannak, kik a lelket a testtel együtt *elenyészni vélék* (Vers: Anal. 2:293). Az ifjú, ki a nemzet nagy lantosát *meztámadni merészle*, én valék (Kölcsey: Berzs. eml.). S *fölzengeni hallja* a harc moráját (Vörösmarty 1:120. S.). Mintha *hátrahagyni vágná* önnön lételét (1:73. S.). Mert *fölmenni készül* országcimerért (1:111. S.). Bárha arcom *elborulni látod* (Arany 1:164). Kinnal az életét *kinyújtani vágyik* (2:290). Az ostromot *félbehagyni tanácsollam* (3:165. S.). G. herceg a külügyi hivatal vezetésétől *visszalépni szándékozik* (Hon, Közv., Egyetértés, Függhlap, MOrsz. 1879. IX. 19. S.). Mire aztán *megpuhulni látszott* az öreg úr (Mikszáth: Kül. ház. 1901. 1:182. S.). *Megmagyarázni próbálta* a... szerkezetet (Tóth B. Leányok 21). Te pedig ezalatt csak állsz, *fölcsődni próbálsz* a rád zuhogó szavak meglepetése alól (Majthényi Gy. Vas. Ujs. 1913:890). Ezerszer is elmondta már magának, hogy az a bűn, amelyet *elkövetni készül*, senkinek sem fog ártani (Vas. Ujs. 1913:898).

Mozgást jelentő igék mellett: Ha olykor-olykor *felbomlani indult* is ez a kötés (Vitk. 2:202. S.). Ha sírhelyemet *meglátni jövendesz* (Vörösmarty 1:98. S.).

Ha az igenévnek hosszabb bővítménye van, gyakran megtörténik, hogy bár értelem szerint nem a módosító volna a főnyomatékú szó, mégis ketté válik a mondatzöm s a bővítményes infinitívus félig-meddig inchoativummá válik, vagyis ez az eset összeesik a fejezet elején tárgyalt alakulással. Például:

Másodszor, hogy az tisztaságtartókat az *mennyei mennyegzőre készülni* *indóltaná* lélek szerint (ÉrdyK. 74). Ki ezeket a te szolgálodat *újjonnan szülni méltóztatlad* (Biró: Angy. 261. NySz.). Ki csodálsz és tisztelsz bennünket s *bölcs férfin lenni törekszel* (Arany Arist. 1:131. S.).

Ide számíthatjuk ezeket a népnyelvi eseteket is: *Leányt keresni gyűltem* (Dergecs Nyr. 3: 33). *Krumplit ázni vagyok* (NyF. Nagykőrösi nyjáras 36).¹ Nem ugyan igenévvel, de egészen ilyen szórenddel: *Lövétére sokat jártas vótam* akkórjába (Udvarhely m. Kénos, 34: 105).

A főnévi igenévhez hasonlóan viselkednek ebben a tekintetben is a határozó igenevek. Tulajdonképen csak a *van*, *lesz* és *lehet* kerül állandóan közbe ezek mellett, más igék csak elvétve, ezeknek az analógiájára. Így tehát a hármon kívül a többi ige gyakran az igekötős igenév mögé kerül. Például:

S magokat utóljára is | *megcsalva láták* | reményekben (Kaz. SS. 111). *Elragadtatva érzem* magamat (Kaz. 3: 13). Boreás bús szele ott dühöng s mindent | *összezavarva hágy* | (Bajza 1: 25).² Mindez | *felírva állt* | setéten (Szász Károly). ... *megfojtva találod* (Kicska, Nyr. 9—11)³. ... *eltemetve maradnak*. (Nyr. 14: 88.) (Simonyi példái.)

Mielőtt tovább mennénk és ennek a szórendi formának az első csoportba tartozó módosítókkal való előfordulását is megfigyelünk, vizsgáljuk meg, mi lehet az oka ennek a különleges elrendezésnek!

Azok a módosítók, melyek az igekötőket elválasztják ige-nevüktől, rövid, egy-két szótagos szók, önmagukban ritkán olyan fontosak, hogy nyomatékkal a mondatzöm elejére kerüljenek a szu igees kapcsolatra való közbeolvadásuk szinte külsőképp is jelzi, hogy csak az igenévvel *együtt* fejezik ki gondolatunkat, valóban az igenévben kifejezett cselekvésnek csak *módosítására* szolgálnak. Világosan érezzük, hogy az igekötő és az igenév *együttesen* azok a szavak, melyekben a gondolatnak főrésze van kifejezve.

A testesebb és a ritkábban előforduló módosítók már csak gyérebb használatuknál fogva is tartalmasabb képzzettel járnak, képzzettartalmuk jobban külön válik az igenév képzzetétől s épen azért nem olvadnak olyan szoros egységbe az igekötős igenévvel. Önmaguk gyakran válnak nyomatékosakká, az azonban szokatlan, hogy meghatározóul eléjük tegyük az igenév igekötőjét, mikor tulajdonképen az igekötős igenév a közlendőnk főrésze. Mert az

¹ De ugyanott ez is: Szénát vótak gyűjteni.

² Ugyanez az ige, amint láttuk, közbe kerül a főnévi igenévnek és meghatározójának, csakhogy más jelentéssel. Itt annyi mint *hátrahagy*, amott: megenged. (Ezt a különbséget már Simonyi megjegyzi.)

³ Ellenben: meg találod fojtani. Tehát szintén más jelentéssel. Így az infinitivus mellett, mint láttuk, állandóan közbe kerül. A jelentés kétféleségét már Kicska megemlíti. A következőkben megpróbáljuk, hogy magyarázatát adjuk ennek az eltérésnek.

igekötő a cselekvésnek csak valamely *általános* irányát vagy egyszerűen a bevégeztségét jelzi. Az azonban egyáltalában nem szokatlan, hogy az igenévnek valamely *terjedelmesebb*, színesebb, önmagában is tartalmasabb bővítményét tegyük az ilyen módosító elé.

Hogy milyen különbség van képzettartalom dolgában a módosítók között, azt érdekesen megvilágítja a *talál* ige. Főnévi igenévvel kapcsolva egyszerűen csak az igenévben kifejezett cselekvésnek véletlenül való bekövetkezését jelzi (*be talál menni*); ilyenkor közbekerül, szoros egységbe forrva össze az igenévvel; míg határozó igenév mellett megtalálást jelent, *önmagában* is jelentősebb, tartalmasabb szó és kívül marad az igenévi kapcsolaton (*megfojtva találod*). Épúgy a *hagy* ige infinitívussal egyszerűen az igenév cselekvésének valaki részéről való megengedését jelzi (össze hagyja zavarni), ellenben határozó igenév mellett valaminek valamely állapotban való meghagyását jelenti s önmagában is erősebb, úgy szólván függetlenebb képzettartalommal jár. Ez a magyarázata annak a kérdésnek is, melyet Kicska felvet (Nyr. 22: 10—11), hogy miért helyes ez a mondat: *Megfojtva találja*, ha helytelen ez: *Megírva vagyon*. A *van* ige a határozó igenévvel kapcsolva egyszerűen csak az ebben kifejezett állapotnak valóban meglétét fejezi ki, a *talál* pedig sokkal tartalmasabb képzzel jár ilyenkor.

Némely igék tehát szoros egységbe olvadnak az igenévvel, mások pedig megőrzik a függetlenségüket és meghagyják az igekötőt az igenév előtt. S mi történik most már, ha az ilyen módosítót meg akarjuk határozni, ha az igekötős igenevet tartjuk közlésünk főrészének? Elébe tesszük az egészet a módosítóinak! Így keletkezik ez a szórendi forma. Ekkor tehát az igenév és az igekötő marad olyan szoros egységben, amelyet nem bontunk meg a módosítóval.

Azt hiszem tehát, hogy nem hibáztathatjuk ezt a szórendet, ha azokkal a módosítókkal fordul elő, melyeket a második csoportba soroztunk. Ezen a véleményen van, amint említettem, Joannovics is és hozzá csatlakozik Kelemen is. (Lásd: Jó magyarság 217.)

Előfordul azonban ez a szórend néha az első csoportba tartozó módosítókkal is, olyan esetekben, mikor az igenév bármely oknál fogva *szoros gondolati egységgé* forrad össze a maga igekötőjével s az így összeforrott igeneves kapcsolattal határozzuk meg a módosító ige vagy névszó fogalmát.

Sajátságos, hogy az *akar* ige mellett, mind a régi, mind a mai nyelvben elég gyakran látjuk ezt a szórendet:

Marcellus is az pápát megjegyzi ebben, hogy Luthert *meggyőzni akarja* nem elegendő okokkal, hanem vassal (Zvon: Osíand. 76. S.). Megindítván nagy haragját, *megölni akará őket* (MÁ.: 106. Solt. 12. v. S.). Valaki *eret vágatni akar*, ércse azt, hogy... minek előtte vágat, purgatiót vegyen magához (KBécs 1666. a. 8. S.). Kutya bőrre írják, amit *megtartani akarnak* (Dug.: Pb. 61. S.). Ezek is a Sciták oktatásai, melyeket N. Sándornak elejébe tettek, midőn őket *megtámadni akarta* (Dug.: Pb. 176. S.). Karimás kalappal a juhőröző gyermek *meglopni akarja* [a madarat] (Arany 1:2). Sőt olykor még a nép nyelvében is előfordul: Éjfélkor arra gondol, akit *elvenni akar* a gulyáslegény (Sátoraljaújhely, Nyr. 16:43). Minden vendég hozott magával ajándékot, aki *vacsorára gyülni akart* (Tornaújfalu 17:186).

Más igékkel: Ki az tengerekről drága köveket hoz, annak *hozzá szokni kell* az nagy habokhoz (Gyöngy: MurVén. 2:229). A három veszély, mit a mesehősnek rendesen *leküzdenie kell*, gömbölyűbbé teszi az idomot (Ar. Próz. 69. S.). Ha valahol valakit *becsapni kellett*, úgy segítették egymást, mint ahogy a testvér az édes testvért segíti (Zöldi Márton. PN. 1913. XI. 20). *Megünni kezdé* a számár a sok verést és koplalást (Vitk. Munk. 2:141. S.) Fájvirág *beleszokni kezdett* helyzetébe (Jók.: Vadon vir. 146. S.). A kakasoknak kukorikulásokra *föl költeni szokta* a szolgálókat (Dug.: Pb. 2:150. S.) ...*hogy megélni tudjon* (Hetés Nyr. 1:423. S.).

Ezt a szórendet látjuk ezekben az accusativus cum infinitivo-féle szerkezetekben is: Még ma *visszamenni látod* (Kaz:SS. 92. S.). Két arcot s állat majd nyak s váll követ, később *kibujni látjuk* a kezét (Torkos László, S.).

Az igekötős igenévnek szoros kapcsolattá válása még könnyebben megtörténik, ha valamely összefoglaló meghatározó is járul eléje:

Rajtam szegény ügyefogyott árván *valamit elkövetni akarnak*, elkövetnek (LevT. 2:347). Találtak olyanra, mely (midőn az embert maga magát beretválni látta) annak elmenetele után *ő is megberetválni akarta* (Dug.: Pb. 108. S.). Ugy olvassa azt a könyvet, mintha éppen abból adták volna föl neki a leckét, s neki még azt leves előtt *szóról szóra elmondania kellene* valamennyi előtt (Vas Gereben: Nagy idők 363. S.). Pető Péter... kijelenté: miképen *ő nyomon megeskünni kíván* Judit úrhölgygyel (Fáy: Buza-virágok 1:74). Taníts feledni, ha a *homfibút is elfeledni lehet* (Gyul. Költ.¹ 183. S.). ...mellyel színészünk *oly jóízűen megnevetetni szokta volt* a közönséget (Brassai, Figyelő 1872:421. S.). Nem könnyen határozhatom magamat e kötelezettségre, mert két nagy művem van darabban, melyeket *mielőbb bevégezni szeretnék* (Arany Lev. 1:238. S.).

Az igenév meghatározója, amint láttuk, legtöbbször a rövid igekötő, csak egy-két esetben fordult elő, hogy más szó lett volna, de ezek is olyanok, hogy gyakran állanak együtt az illető infinitivussal vagy az infinitivus igéjének határozott módú alakjával (eret vágat, vacsorára jön). Sőt az igekötős igenevek közül is éppen azok alkotnak legtöbbször ilyen szórendi formát, melyek-

ben az igekötő eredeti térbeli jelentése már elhalványult: megfosztani, meggyőzni, elkövetni, elmondani, bevégezni stb.

Sokkal idegenszerűbbnek tetszik ez a szórend, ha az ige-név meghatározója olyan szó, mely éppen csak alkalmoszerűen csatlakozott ehhez az infinitivushoz vagy pedig hosszabb jelzős kifejezés, mert az ilyenek nem válhatnak olyan szoros egységgé tudatunkban. Ilyen esetek például a következők:

Megtetszik, mely igen gondviseletlen olvassák a pápázók a szent írást, melyet *nagy vigyázással és könyörgéssel olvasniok kellene* (Dáv.: Vall. 180). Mely vakmerő hamisságról *kévváltképpen való könnyben szólni akarok* a keresztyéneknek épületekért (279). Hanem ezt írhatom Kdnek, hogy Margita asszonyra is *hivatalt csinálni akarnak* (LevT. 2:42). Azt ígervén, hogy *a császártól mint urától függeni fog* (Bud.: MHist. 137).

Hogy csakugyan az erős értelmi kapcsolat érzete idézheti elő ezt a szórendet, abból is meglátszik, hogy az olyan esetekben, mikor valamely ragtalan névszó, mint tárgy, szorosan összeolvad a célhatározó infinitívussal, szintén gyakran találkozunk ezzel az elrendezéssel s a módosító ilyenkor sohasem kerülhet közbe:

Mi látni mentetek, nádszál látni? (Helt: ÚT. C. S. NySz.) *Házörzemi hagylák* sirba szállt eselédi (Arany 1:277). Ez alatt a pénzes bögre *búcsujárni ment* örökre (1:296). *Szalmáhozni mentenek* (Arany: Arist. 1:44). Épeg *fűszennyi mentem* a tagra (Őrség, Nyr. 1:421).

Láttuk, hogy a *van* ige a régi nyelvben elég gyakran állott nyomatékkal szólam elején, nyilván latin hatásra és csak utána következett a határozó igenév. Ez ma már szokatlan elrendezés, mert a *van* és a hozzája csatlakozó segédige társai magukban alig lehetnek olyan fontosak, hogy ilyen nyomatékot kapjanak.

Régi nyelvünkben éppúgy megtaláljuk ugyanezekkel az igékkel azt a szórendet is, melyet a főnévi igenévvel az imént láttunk. Ilyen esetek például:

Ki *megpéldázva vagyon* szent Moisesnek elő könyvébe (WinklK. 137). Akkort ő *orcája befedezve vala* (RMK. 2:85. S.). Nám ez köztök ott *elvégezve vala*, az dal mbelyikékaajen állana (Tin. 311. S.). És ime a vacsoráló háznak ajtai *bézárattatva valának* (Károli: Bibl. L. Nyr. 3:487.) Most *bétéve vagyon* a könyv (Pázm.: Préd. S.). De az örökké való kárhozatról ott egy szóval sem emlékezik, miképpen az örök élet felől is. Hanem csak a mennyiben külső testi dolgokban azok *megábráztatván valának* (Dáv.: Vall. 41). Az én szegény emberemet megölték-e, vagy *megfogva vagyon?* holott nem tudhatom (LevT. 2:462. S.). — Néha újabb íróknál is előfordul: S az istenek *megmentve vannak* (und gerettet sind die Götter, Szenvey: Messz. hölgy 179. S.). S így ha Debreceen valamely szerencsétlenség által nagybecsű ereklyéjét elvesztené is, az a hazának az én másolásomban *megtartva lesz* (Kaz: Pály. 229. S.). Hozzája

gyűltenek azon emberei - is, kik a Szigetben *el-szóródva vóllanak* (Dug.: Szer. 1:95. S.). Minap fát hoztam az erdőről, s láttam a domb fölött ülni a királyi kertben, hol mondják, hogy *eltemelve van* (Bajza 2:5. S.). Eszti *elragadtalva volt* (György A.: Piros mint a rózsza 1:260. S.). A közlekedési eszközök 1847-ig teljesen *elhanyagolva voltak*. (Nemz. Hlap 1875/96).¹ Nosza, minden ágyú *felállítva legyen!* (Arany 2:389). Sőt találtam egy népnyelvi példát is, a moldvai csángó nyelvjárásból: főcének nyele *megéve vót* (Nyr. 30:115); de az ott közölt többi példából látszik, hogy a csángóknál is ritka ez a szórend.

Kicska ezt a szórendet is megrója a Nyelvőrben (22:53—56).

Szinte kétségtelen, hogy latin és német hatásra keletkeztek az ilyen mondatok. Lehet, hogy a régi magyar nyelvben az idegen hatást segítették az olyan igealakok is, mint: leírtam volt, leírtam legyen stb., melyek akkor még általános használatban voltak. Ma valóban idegenszerűnek érezzük a határozó igenévvel ezt a szórendet, tehát kerüljük is el! Még akkor is szokatlanak tetszik, mikor az igenév és igekötője olyan szoros kapcsolatba forr össze, mint a következő példában: Ilyenkor a belek megfosztatván az őket védelmező mucustól, mintegy *kisebesülve vagnak* (Mátyus: Diaet. 1:420). Itt t. i. éppen a *kisebesülésre* akarja az író különösen felhívni a figyelmünket s nem csak jelezni kívánja a belek állapotát.

Hasonlóképen, jobb elkerülni általában ezt a szórendet azokkal a módosítókkal, melyeket az első csoportba soroztunk, az infinitívus mellett is. — Ha ugyanis az igekötő, az igenév és módosító egymás után sorakoznak, ezáltal legtöbbször olyan hosszú szólam keletkezik, hogy hajlandók vagyunk kettéosztani s a módosítót, — gyengébb nyomatékkal — külön hangsúlyozni. Ez pedig a második csoportba osztott testesebb és tartalmasabb módosítókkal éppen nem feltűnő, az első csoportba sorozottakkal azonban annál szokatlanabb, — egyenesen természetükkal ellenkezik.¹

Abban az esetben azonban helyes ez a szórend, ha az összetett igenévvel erős ellenmondást akarunk kifejezni, akár kimondjuk, akár csak odagondoljuk azt, aminek ellenmondunk. Ilyenkor egyre megy, akár az első, akár a második csoportba tartozik a módosító. Például:

Mert *megfosztatni kíván* az oly ember, ki az ő kencsét nyilván való helyen viseli (CornK. 12). Itt a *megfosztás* fogalma szerepel meghatározó gyanánt, szembe állítva a kincs megőrzésének fogalmával. Ha a költői szépet és

¹ Megrója Komáromy Lajos (Nyr. 4:223).

¹ Aranynak említett példája is (felállítva legyen) azért nem olyan idegenszerű, mert a *legyen* magában is nyomatékosabb, mint a *van* vagy *volt*.

nem-szépet *megfejtteni lehetne*, nem volna a poeta oly ritkaság (Berzs.-Kaz. Lev. 33. S.). A megfejtés lehetősége, szembe állítva azzal a valósággal, hogy *nem* lehet megfejtteni. A ceglédi ember elmegy a lelkészi hivatalba iratkozni, ha jegyesnek akarja magát kihirdettetni, és elmegy törülközni, ha az eljegyzést *megsemmisíttetni óhajtja* (Bartal Sarolta, Nyr. 28:132).

Határozó igenévvel: Valakit megkötözzsz földön, *megkötözvén leszön* mennyországba es, és valakit földön megoldozandasz, *megoldozván leszön* mennyországba es (GuaryK. 68).

Ide sorozhatjuk az ilyen mondatokat is, melyekben nem éppen ellentét van kifejezve, csak párhuzamosan egymás mellé van állítva két igeneves kapcsolat:

Azt szégyenlé... ezt *megunni kezdé* (Jók.:Erd. 27. S.). Egyszerre kockán, sőt romokban látott mindent, ami kedves volt előtte: ép úgy élete örömeit, melyeket megszokott, mint élete hivatását, melyet *betölteni kívánt* (Beöthy: Széppróza 2:276).

Helyes továbbá az olyan ellentétes mondatpárokban, melyek közül az egyikben tagadva van az igenév s vele szemben a másokban erős állítás van kifejezve. — Ilyen esetben Kicska is helyesnek tartja ezt a szórendet. (Nyr. 22:62.) Arany is megfigyelte már ezt az érdekes sajátságot (Lev. 1:31. és Próz. 375.) Simonyi is helyesnek tartja. (Nyr. 31:490. és Magy. szór. 97.) Például:

Hazánkban, ahol az egységes nemzeti kulturát *nem fejleszteni*, hanem *megteremteni* kell. (NemzIsk. 1902. IX. 20. 3. Idézi Simonyi). — S azok az alanyok a további mondatokban *nem kihagyva vannak*, ...hanem csak *ismételve nincsenek*... (Erdélyi L. Nyr. 34:389).

A kirekesztett fogalom gyakran a *csak* szóval is meg van még szorítva:

E nemzet a félvilágot nemcsak *meghódítani tudta*, de a hódítást meg is volt képes tartani. (Kossuth L.: Besz. 177. S.). Csak *lémósni kell* az asztalt, nem kell méksúrolni (Szentés). Sok más példa Simonyinál.

4. Menni akar.

Ha az igenévnek magának nincsen meghatározója s véle akarjuk meghatározni a módosítót, akkor egyszerűen az igenév kerül közvetlenül a módosító szó elé. Ez a szórend előfordulhat bármely módosítóval, egyszerű nyomatéktalan mondatban is, meg nyomatékosban is.

És nem vala, ki a nem akarókat *innya készerejtené* (BécsiK. 48). *Hallania esék* továbbá, hogy szent János és Pál alamizsnálkodnának az jóságból... (ÉrdyK. 358. a.). Én mind Kdnek, mind az Kd. gyermekének öremest *szolgálnom akarok* mindenben (LevT. 2:11). Ha valami előadgya magát, a' mit *tudnod kell*, megírom (Vers: Anal. 2:291). De ho *táncunyi készlik*, együttünk (Vas m. Németgens, Nyr. 30:488). Ha' e biza édes gazduram, ha *tudni akarja*, jövendő-mandó! (Pócsfalva, 39:382).

Határozó igenévvel: Elég *nyilván* *vagy*on, hogy semmi igasságos ...nem találhatik az testnek gyönyörűségében (MA.: SB. 32. NySz.). Maga pedig reggerre kelve úgy csinálá, ahogy eppe' *parancsolva vót* (Székely. Nyr. 39: 285).

Egészen közönséges az is, hogy az így előretett igenév tagadva van:

Az ő rendelése után kell járnunk, és azon *nem sétálni kell*, hanem futni (Mik.: TLev. 24).

5. *Menni | be akar.*

Igen ritkán, de mégis előfordul az a szórend, hogy az összetett igenevet szétválasztjuk, az igekötő a módosító elé kerül és a mondatzömöt kezdi, maga az igenév pedig előkészítőül szolgál.

Verseghy Magyar gramatikájában ezt a helyes megjegyzést mondja erre a szórendre: „Mikor a' szenvedő állapotjegyző *va* vagy *ve* a' *van* létigével akad össze, az állapotjegyzőnek előszócskáját a' létige elejébe kell tenni, mint *el* volt *merülve* munkájába. De mikor a' fő nyomadék az állapotjegyzőnn fekszik, akkor ez elől áll, utánna az előszócskája, azután pedig a' létige, mint *írva* ugyan a' levél *meg volna*, csak be is volna már pecsételve.“ (268. §. 5.) Ugyancsak ezt mondja az Analyticában is. (2: 430.) Kovács Asztrik tárgyalja ezt a ritka szórendet a Nyelvőrben (39: 222) s említ egynéhány esetet főnévi igenévvel is. (Vö. még Lehr: Toldi Estéje 5. ének 8.)

6. *Most akar bemenni.*

Ha az igeneves kapcsolaton kívül álló fogalom vagy esetleg az igenévhez tartozó tárgy vagy határozó a módosító igének vagy névszónak kirekesztő meghatározója, akkor ez kerül a módosító elé s az igenév együtt marad saját meghatározójával. Például:

Mikoron a kopasz hegyre jutottak volna, holott a *gonosz tevőket* szokták vala meggyötörni (WeszprK. 101). *Azért* kellett az Istenségnek testbe öltözni, hogy így ő általa lenne meg az békéltetés (Mel.: Préd. 23). De most *szemeket előtt* akarja megmutatni a ti elröjtett bűnötöknek útálatosságát (Born.: Préd. 20—21). Kít *két dologból* akarsz megmutatni (Tel.: Fel. 66). *Ezt* akarjuk te Nagyságodnak megjelönten (LevT. 1: 322). *Egy téiben* történt véghez vinnem munkámat (Zrinyi: Előb.). Te *esemet* készülél elvenni, s szívem szeged meg (Kaz.: Em. 79. S.). *800 talentumodat* segítettek megemészteni (Kaz.: Diog. 132. S.). *Csak ő* lehetne őt képes megmenteni (Bajza 2: 35. S.). Szívök jó barát, most is *milyen üdvös tervre* jöttek megtanítani (Arany: Arist. 2: 113. S.). *Sok tányéricamagot* köll ezer eladni (Homok: István könyvet vesz. PH. 1899).

XI. 15). Aszt [a kincset] *csak úgy* lehet fölvénni, ha eggy kis gyermek a dörékát lüeti (Somogy m. Kapoly, Nyr. 4:36). *Eszle kis kendért* köllénik főfönni (Vasm. Németgens, 30:395).

Határozó igenévvel: *Virággal* van kihányva a szürje (Miskolc vid., 6:227).

A meghatározó tagadva is lehet: Megvallom, régen igyekeztem, de *nem ok nélkül* tartózkodtam ezen dologban írnom Nagyságodnak. (Bercs.: Lev. 490. NySz.). S azt [az eszmét] *nem csak a főalak* van hivatva magyarázni. (PN. 29:267. S.).

Érdekes az itt következő — ritka — példa, melyben a módosító meghatározójának hatására hátrakerül az igenévhez tartozó igekötő.

Minthogy a tápláló és inakbéli spiritusok a *vérből szoktak* készülni és *válni ki*, hihető, hogy ezek is az illetén testben igen szűkön készülhetnek. (Mátyus: Diaet. 1:60).

7. *Be akar a házba | menni.*

A módosító igék szórendjének legközönségesebb esetében, mikor a módosító közéje kerül az igenévnek és meghatározójának, az igenév vagy mindjárt utána következik a módosítónak, vagy pedig közéjük kerül még egy vagy több szó is. — Ha közvetlenül utána következik, akkor igen sokszor belekerül még a mondatzömbe, ha tudniillik a módosító, a meghatározó és az igenév együttvéve nem áll olyan sok szótagból, hogy egy hangsúly alá foglalásuk lehetetlen volna. — Ha azonban az igenevet még külön is nyomatékkal akarjuk kiemelni, akkor más szót teszünk előbb a módosító után, hogy így ez kitöltse a mondatzöm szolamát s a hátrább vetett igenévvel új hangsúllyal új szolamot kezdjünk.

Ilyen esetek a következők:

Mert eljött immár az idő, kiben *be kell* az írásoknak, melyek én rólam rattanak, *teljesedni*. (WeszprK. 17.) Nagyobbat is *meg mer* az *cselekedni*. (Decsi: Adag. 12. NySz.) Az efféle haszontalan... részek már azok, melyeket... *ki szokott* a maga megmaradása iránt gondos természet a' mi testünkéből *takarítani*. (Mátyus: Diaet. 1:411.) *Bé kellett* őket *várnunk*, hogy közbe foghassuk. (Patay: Régi ind. 188.) Ráfüggesztvén szemeit, mintha *ki akarná* belőle *nézni* a titkot. (Bajza 2:139.) A főúr a *kannibálok között szerelne* inkább *lenni*. (Jókai: És mégis mozog a föld. 3:35.)¹ De hát *oda kellett* neki *úni*. (Aszód, Nyr. 1:331.) A násznép *be akart* a házba *gyünni*. (Tornaújfalu, 17:186.)

Határozó igenévvel: *Be van* az én szűröm uja *kölve*. (Népdal.) *Még vagyok* vele *hitülve*. (Tolna m. Görbő Nyr. 3:470.) Sok más példát soroltam fel A magyar szórend történeti fejlődése című könyvemben. — (V. ö. még Nyr. 34:492.)

¹ Meg volt róva, mint hibás szórend, a Nyelvőrben (3:459.), de ok nélkül.

8. Nem akar bemenni.

A tagadott ige általában sokkal gyakrabban áll nyomatékosan szólam elején, tehát meghatározó nélkül, mint a közönséges állítás igéje. Ennek az állításnak: *bemegy* ellentéte nem: *be nem megy*, hanem: *nem megy be*. Ennélfogva a tagadott módosító igék és névszók is sokkal gyakrabban állanak szólam elején, mint az állítók, úgy, hogy ezekre nézve épen ez a legközönségesebb szórend. — Némelyik módosító így tagadva közönségesebb: *ne terhelte*, *nem való* (= nem illő).

A tagadott igékre nézve általános törvény az, hogy ha meghatározó nélkül állanak, a nyugodtabb tagadást és tiltást fejezik ki, míg a határozottabb, erősebb tagadást, az indúlatozabb tiltást a meghatározós ige fejezi ki. A tagadott módosítók is ennek a szokásnak hódolnak.

Mert *nem hacc* egy fürtöt fejérré tenned avagy feketéjé. (MünchK. 22.) És hamosságnak fia *nem törekedik* ártania úneki. (DöbrK. 163.) Mert az Szűz Mária oly igen alázatos, hogy ő *nem útál* minekönk bűneseknek szolgálni. (CornK. 314.) Hogy ti *nem tuttok* sem szűni sem fonni. (VirgK. 52.) *Nem szánnya* magát megöletni juháiért. (Born: Préd. 280.) De a tehenkéje *nem akart* sok tejet anni. (Aszód, Nyr. 1:330.) Akkor a kiránok *nem vól* mit ténnyi, neki attá a lányát a cigánnok. (Göcsej, 3:180.) Bizo magam *nem mertem vóna* együnnyi. (Vas m. Németgencs, 30:488.)

Határozó igenévvel: Azért az ő titkon való mielködetik *nincsenek* megírván. (CornK. 11.)

A módosító *névszók* ebben az esetben is úgy viselkednek, mint az igék. Érdekes, hogy ha ki van mellettük téve a segédige, a tagadó szó általában ez elé kerül, de van rá eset régi nyelvünkben is, manapság is a népnyelvben, hogy a módosító névszó előtt áll s csak azután következik a létige. Például:

Kinek *nem vagyok méltó* saruját es viselnem. (MünchK. 18.) Vétkes példáról *nem jó* hímet vetni. (Mél: Agenda 327.) *Nem szükséges* említenem, hogy e tűztűl nagyon megijedtünk. (Vers: Anal. 2:290.) De alakító tehetsége iránt *nem vól okom* valami nagy véleményvel lenni. (Arany: HátrPr. 47.)

Melyekkel *nem szabad vól* az embereknek élni. (Dáv: Vall. 210.) A törököt és sidókat *nem szükség lött volna* itt előhoznod. (Tel: Fel. 84.) *Nem elég vól* azokat csak halgatnod. (Czegl: BDorg. 81.) Ha a benn maradnivaló részek benn maradnak, a kitakarodnivalók magok idejekben kitakarodnak, *nem képes lesz* a mi testünkhöz semmi belső okból származni szokott nyavalyáknak közölteni. (Mátyus: Diaet. 1:411.) Tíged *nem kár vóna* felakasztani, (Domokos Nyr. 11:187.).

Ezt a különlegesebb esetet részint a *nem érdemes*, részint az *érdemes volt* alakok analógiája magyarázza meg.

Tiltásban: Kérlek, hogy *ne neheszteld* jól megvigyázni. (KrizaK. 1.) Csak *ne restelljünk* bétékinteni magunkban. (Pázm: Kal. 3.) ...ugyè mögmontam..., hogy tő a zédősanyádnak *nē hadd* magadat mögcsókolni. (Szentmárton, Nyr. 28:45.)

9. *Be nem akar menni.*

A tagadott módosító szó épügy közbekerülhet az ige-névnek és a hozzája tartozó meghatározónak, mint a tagadás nélkül való. Az ilyen tagadás vagy tiltás valamennyi nem módosító ige használatakor is kiválóan erős, indulatos, legalább a főmondatokban, míg némely mellékmondatban (például a feltételesben) éppen ez a szokásosabb szóelhelyezés.

Például: Tanítván minket erre, hogy ha valaki felől jót *nem tudunk* mondani, gonoszt se mongyunk. (WeszprK. 72.) Aki magáért meg *nem mēr* felelni, azzal magát vétkessé teszi. (Kisv: Adag. 168. NySz.) ...úgy annyira hogy semmi élest ide *be nem mernek* hozni. (LevT. 1:64.) Ad biztató szót, de *végít nem lehet* látni a véle való végezésnek (Mik: TLev. 6.)¹ Akkorát kondítok, hogy akinek *be nem lesz* a bronsolva a feje, szétreped. (Kriza. L. Nyr. 3:489.) Még *nem kellett vóna* neki mondani! (Szentcs.)

De ő hamar kalmárrá lészen, csak *hadba ne kellessék* mennie. (Decsi: Adag. 263. NySz.) Barom módra az mi tálaink fölibe *ne mondassunk* járulni. (Zvon: Post. 1:557. NySz.) Halēm mostis mögmondom, ...hogy a zédős anyádnak *mög nē hadd* magadat csókolni. (Szentmárton Nyr. 28:45.)

A fogalom vagy mondatkapcsoló is kötőszóval a *nem* természetesen *sem*-mē olvad össze:

Meg *sem kell* vetni vagy ellenzeni az Úrnak szavát az emberi okosságért. (Mel: Préd. 3.) Rám *sem méltóztatott* tekinteni. (Vers: Anal. 2:282.) Még *ē sē akart* menni... fá(t) döntögetni. (Vas m. Németgens, Nyr. 30:486.) (L. még Simonyi: Nyr. 31:491. Magy. szór. 98.)

10. *Bemenni nem akar.*

Az igenév — akár az egyszerű, akár a meghatározós — eléje is kerülhet a tagadott módosítónak. Ilyenkor leginkább előkészítőrész lesz s a tagadó szó maga is hangsúlyos.

Egyszerű igenév az előkészítő rész ezekben: Felelni *nem merészek*. (LevT. 1:260.) A szegény királynagy nagyon keservessen rítt, de *beszényi nem vót szabad* neki. (Tolna m. Görbő, Nyr. 3:470.)

Meghatározós igenév: ...ki *sem meghalni nem fél*, sem az mennyei örökségben *bemenni nem kételkedik*. (DomK. 144.) Közel *menni hozzá nem mernek* vala. (RMK. 4:150.) Ezt ez munkát elővenni *ne nehezelték*

¹ Itt lehet, hogy a *végít* csak inchoativum.

ő kegyelmek. (Radv: Csal. 3:132.) Leírni *nem érkeztem*. (GKat: Vált: 1: Előb. 47. NySz.) Az esőt elkötvén, törökországi boszorkányoknak eladni *nem félemlit*. (Nyr. 28:155.) Röstnek lennem *nem szabad*. (Vers: Anal. 2:289.) Ez talány, melynek Oedipusa lenni *nem bírok*. (Tompá, Irod. Közl. 23:473.) Búsult a szegény kiráj úgy ezen, hogy uristenes lelket verni *nem lehet* abba többet. (Székely, Nyr. 39:283.) (Lásd még Simonyi, Nyr. 31:491. Magy. szór. 98.)

Kicska ellenzi ezt a szórendet (Nyr. 22:54. és 62.) és a tagadott módosítónak vagy nyomatékos előretételét, vagy pedig az igenév és meghatározója közé helyezését követeli. — A Kicska kívánta szórend minden esetre szokottabb.

Érdekes azonban, hogy ha akár az egyszerű, akár a meghatározós igenév összefoglaló meghatározóul *sem*-mel van kapcsolva a módosítóhoz, semmi szokatlant sem találhatunk a szórendben.

Egyszerű igenévvel: ...az apostolok mikoron a Krisztus uronknak nevét csak nevezni *sem mernejek*. (WeszprK. 16.)

Meghatározóssal: Még csak i^ulni *s^e vót szabad* neki. (Szentés.)

*

Miután megismertük azokat a szórendi formákat, melyekbe a módosító igék és névszók kerülhetnek, teljesség kedvéért jegyezzük még meg, hogy némely módosító igének magának is van igekötője. Ezek már nem olvadnak olyan szoros kapcsolatba a hozzájuk tartozó igenévvel, mint az egyszerű módosítók.

Némelyik igekötő nélkül is, igekötővel is egyaránt használatos: — elkezd (= kezd), megpróbál (= próbál), elmén (= mén), megenged (= enged). Érdekes, hogy régi nyelvünkben közönségesek voltak ezek igekötő nélkül is, nyomatékosan szólám elejére téve, tehát így valamivel lazább kapcsolatban álltak az igenévvel, mint ha közbe kerültek volna és néhol még ma is találunk ilyen eseteket a nép nyelvében; a mai irodalmi és köznyelvben azonban ilyen lazább kapcsolat esetén csak igekötővel használják őket.

Ilyen igekötős módosítók még: megkísérel, elfeled, megtanít, megtanúl, megszűnik, elun, megun, elmulaszt stb.

Hogy *megtanuljátok* csak azokat [a ruhákat] tartanotok, melyek csak az természetnek használjanak. (VirgK. 126.) Bizony *megtanítanám* fejedelmét becsülni meg. (LevT. 2:342.) Isten *elvégezte* gonoszt hozni a népre. (Illy: Préd. 1:92. NySz.) *Megszűnöm* velek jót tenni. (Land: UjSegíts. 1:409. NySz.) *Megkísérlette* aláásni. (Szász: Szécb. 43. S.) Mer *éfelettem* mondanyi, hogy az urfi mozs má gondózkodott vizrü izs még ruháru is. (Göcsej, Páka. Nyr. 1:374.) *Emöntenek* ország-világ látni. (Újkigyós, 4:231.) *Méguntam* én ezt a gazdát szógálni. (Népdal.)

Ezekben az esetekben az igenév a kiegészítő részben áll, ez a szokottabb eset. Olykor azonban az előkészítő részbe is kerülhet, de ez már szokatlanabbul hangzik:

A falusbíró, ha a templomot el-mulató embert pellengérbe tétetni el-mulatja, maga tétessék abba. (Bod : Pol. 109. NySz.)

Tagadott módosítóval: Visszafelé indulunk, és a midőn a táját közelebbítjük, szemben lenni kegyelmed velünk *el ne mulassa*. (Thököly. Napl. 2 : 23.)

Összefoglaló meghatározóként *is*-sel kapcsolva természetesen közönséges az igenév eléje téve is az igekötős módosítónak.

Kirül még csak gondolkodni is *meguntunk*. (Zvon : Post. 1 : 420. NySz.)
Ember csak olvasni is *el unnya*. (Toln : Vigaszt. Előb. 4. NySz.)

Ha az előretett igenév kirekesztő meghatározó, akkor a módosító ige igekötője hátra kerül. Ez történt ebben az érdekes népnyelvi példában:

Innya *ment* egyet *be*. (S.)

*

A legsűrűbben használt módosító igéknek az a közönséges sajátsága, hogy maguk elé vonják az igenév meghatározóját, egyébként is hatással van az egész mondat szavainak elhelyezkedésére is. Előfordulhat nevezetesen az az eset, hogy az egyszerű vagy igekötős főnévi igenévnek tárgya is van s a tárgy és az igenév közé kerül mondatzömnek a módosító szó vagy nyomatékosan vagy pedig már meghatározva. Tehát a tárgy előkészítő lesz, azigenév pedig kiegészítő rész.

I. a) A módosító szó hangsúlyos:

Azt *kábaság* volt tennem. (Bajza 2:70. S.) Azt nekem *kínos* hallani. (2:212. S.) Azt *kénytelenek vagyunk* látni. (Nyr. 4:501. S.) A népet *nehéz* szeretni azoknak, kik csak felhasználni akarnák, jogokat adni nem hajlandók. (Imre S: Néphumor 153. S.) Mi az mit *vágyásod* van közzélni (Shak. 2:10. S.) Ezt most *divatba* jött így írni. (Arany, S.)

b) A módosító már meg van határozva valamivel:

Mindezeket a *főgenerálishoz* ment beszélni. (Mik. Mul. 57. S.) Azt *nemcsak* a *főalak* van *hivatva* magyarázni. (PN. 29:267. S.) A módosító az igenév igekötőjével van meghatározva: Annak igen örülök, hogy oly hosszas betegség után az ágyat *el kezd* ked hagyni. (Mik.: TLv. 53. S.)

A tárgy összefoglaló meghatározó:

Méltóságot is *igyekezett* Kazinczy a beszédnek adni. (Szépir. Figy. 2:97. S.) Baráti lekísérék Lugosra, s onnan a mehádiai ferdőket és Orsovát is *le ment* meglátogatni. (Kaz. Utaz. 8:9. Id. Simonyi.)

Néha előfordul ez a szórend olyankor is, ha nem tárgy, hanem más mondatrész tartozik az infinitivushoz:

Leányával *Párizsban volt alkalmam megismerkedni.* (Jókai: Humor. Papírsz. S.)

II. Tagadott módosítóval:

Tárgy és infinitivus foglalja össze az így alakuló egységet:

Oh tekintsd meg akkor hajdan kegyelt Elojzádat: *szemed nem lesz bűn* akkor rám függesztened. (Sárosy Gyula, S.)

Határozó és infinitivus:

E szabályosságtól néha *nem árt* eltérni. (Arany: Pr. 18. S.)

A tagadott igének összefoglaló meghatározója van: (senki is + nem):

Még azt *senki sem jött vissza* elmondani, mit érez a szív, mikor megszakad. (Jókai: Eppur 3:140. S.)

Az igenévhez tartozó tárgy összefoglaló meghatározója lesz a közbekerülő módosító igés kapcsolatnak ebben az esetben:

Még az órát is *bé kell mennem* felhúzni. (Szentcs.) Itt tulajdonképpen az *órát felhúzni* volna az összefoglaló meghatározó s érdekes, hogy a közbekerülő módosítók analógiájára itt egy egész igeneves kapcsolat kerül közé az infinitivusnak és tárgyának.

Egy módosító és több igenév.

Figyeljük még meg azokat az eseteket, melyekben ugyanazon módosítóhoz két vagy több különböző igenév csatlakozik.

Milyen szórendi alakulásokat találunk ilyenkor?

Előfordulhat az is, hogy a módosító mind a két igenévhez oda van téve, az egyszerű eseteknek egyik vagy másik fajtája szerint:

Egymásnak szólni *kezdének és kezdék* ezt mondani. (VirgK. 49.)

Ezt azonban — legalább írásban — leginkább elkerülik, hogy ugyanannak a szónak ismétlése által egyhangúság ne támadjon, hacsak stílusbeli okokból nincs szükség épen a szóismétlésre.

Gyakori az az eset, hogy a módosító csak *az első igenévhez* van kitéve. Ilyenkor a módosító leginkább közbe kerül vagy nyomatékkal szólam elejére van téve vagy pedig az egyszerű — igekötő nélkül való — igenévvel van meghatározva:

Mert őneki Jeruzsálemba *kell* menni és sokakat túrni a vénektől és az írástudóktól és megöletni és harmadnapon halottaiból felkelni. (MünchK. 44—45.) Mi lén oka, hogy urunk Jézus Krisztus olyan helyre menjen, ...hol sok szertelenségek és veszedelmek *szoktanak* lenni és történni. (ÉrdyK. 73. b.) Ki *kell* Lisbonából menni és a veszedelmet elkerülni. (Mik: Mul. 191. S.) No de most ügyesen *kell* szólnotok ám s oly érvet hozni csupán fel, amivel e nőt meggyőzhetitek. (Arany: Arist. 3:212.) Azt valami piénzdarabbe mők *ké* kennyi három

uj piéntékén egymás után, osztán aszt a piénzt ők kis ruhábo belekötnyi s edobni. (Őrség, Szalafő Nyr. 7:181.)

Kell pedig nagy szeretettel tett gonoszságodat megsíratnod, erdegi késérteteket előzni és egy jószágról másra használni. (WeszprK. 125.) *Merészele* minket alatta-valónak mondani és nevét említni adónak. (Arany 2:142.)

Az ki élni *akar* és jó napokat látni. (Born: Préd. 54.)

A mai népnyelvben a módosítónak ehhez az első igenévhez való csatolása a leggyakoribb eset s a három szórendi forma közül, a maguk sajátosságos természetének figyelembe vételével, bármelyik alkalmazható a közbeszédben is, az irodalomban is. Kelemen is ezt az elhelyezést ajánlja ilyen esetekben. (Jó magyarság 218.)

Ritkább ilyenkor az a szórend, hogy az első igenév meghatározójával együtt kerül a módosító elé:

Ez kis írással meglátogatni akarám Kdet és ide való állapotunkról tudósítanom. (LevT. 1:233.) Ujjal mutogatni fognak read és köpdözni utánad. (Fal. 585. S.)

*

Igen érdekes az az eset, hogy ha a módosító a *második igenévhez* van kitéve.

Régi költőknél általában gyakran előfordul az a szórend, hogy két vagy több egymásután felsorolt azonos mondatrész közül a hátrább állóhoz teszik ki a valamennyihez hozzáértett közös mondattagot, ahelyett, hogy a közönséges beszédmodot követve, az elsőhöz tennék. — Aranynak is kedvelt szórendje ez:

Bort ez csobolyóban, az kecsketömlőben,
Kenyeret hoz amaz bükkfatekenőben. (Toldi II. 3.)

Így a közös módosító is kerülhet a hátrább álló igenévhez:

Midőn a kedvetlen tenger is sok rendbéli háborútól szűnni és meg *szokott* csendesedni. (Haller: HHist. 3:27. S.) Tanúlni egy holló fogolynak járását, *kivánta* követni apró sétálását. (Patay: Régi indusok 404.) Az alapot szélesíteni, s a ...falat is lehetőleg meg *kell* vastagítani. (Wanderley: Épületszerk. 189. S.) Bennök annyi kellemes részlet van, hogy a kisebb műveltségűeket is érdekelni s magokhoz *fogják* vonni. (Kemény: Élet és irod. 23. S.) Az öreg haladott a tömeggel, amely csöndesülni s magát egy kissé meg *kezdé* húzni. (Hír-név. BSzemle 25:129. S.) Olyan áldott nép ez, hogy kenyérre kenni s mint a sajtkukacot meg *lehetne* enni. (Arany: 3:429. S.)

A két első igenév mellől ki van hagyva a tagadott módosító s szembe van velük állítva a harmadik igenév az állító módosító igével:

Sem szántani, sem aratni, csak a vékát *kell* tartani. (Arany 1:14.)

Három igenév közül a középsőhöz van kitéve a módosító :
[A megbántott ember] színes barátsággal törbe keríteni, *kivánja* veszélybe belé meríteni a sértőt nagy mályen megkeseríteni. (Patay : Régi indusok 328.)

A módosító a másodikhoz és harmadikhoz van kitéve :

N. n. Ezzel a betűvel újítani, és vissza *kezdetlők* némelyek élni, s ezekben a ragasztatásokban : ban ben, meg *kezdetlők* kettőztetni. (Böjthy : Magyar nytud. 30.)

Két igenévvel, ha a módosító a másodikhoz van téve, elég gyakran előfordul az a szórend is, hogy az igenév meghatározójával együtt van eléje téve a módosítónak.

Az első igenév egyszerű, a második meghatározós :

Ezek dicsérni és helyen hagyni *fogják* az igaz bírónak sentenciáját. (Lép. FTük. 2 : 222. S.) Szárogatni és rendbe szedni *kezdek* a vitorlyákat. (Fal. 644. S.) Valakik azért e ...nyavalyától félnek, ... igen szükség, hogy mind azokat, melyek ezt vagy szerzeni vagy megújítani *szokták*, szemesen elkerüljék. (Mátyus : Diaet. 2 : 377.) Ezek vóltanak, amiket a savanyu viz ital curára a máj értelmesebb doktorok jovalani és elrendelni *szoktak*. (Uo. 2 : 490). Csak keresni és feltalálni *kell* azokat. (Hon 18 : 244. vc. S.)

Ne legyünk olyanok, mint Lázár, kinek kezei kötözve, teste lepedőbe takarva *volt*. (Pázmány. L. Nyr. 3 : 488.) Néhány rövid sebes szó váltása után minden feledve, megbocsátva *van*. (Arany : Hátr.Próz. 197. S.)

Mind a két igenév meghatározós :

Ha az felebarátsághoz való szeretetet kipingálni, kípírással kiábrázolni *akarná*. (MA. Scult. 932. S.) Lássuk... miképen vitatják és épen ledönteni, lerontani *akarják* azt a drága épületet. (Biró M. : Préd. 29. S.) — Belől a vérnek ...kemény súrolása, fessengetése, roncsolása és csipdesése az edényeket elvásalják, ... annak vékonyabb ágacskaít... egyben forrani és megszáradni *engedik*. (Mátyus : Diaet. 2 : 261.) Énekelni, táncolni s kobzot verni *tanultunk*. (Kaz : Diog. 65. S.) Azon okokrol, amelyek szerint új törvényeket szabni vagy a régieket eltörlni kellett. (Cím. Kaz : Orph. 1790. II. S.) Ez a legpompásabb gyümölcs, melyet kiszopni és kifacsarni lehet. (Csiky : Ang. Ir. 1 : 217. S.) Ő sem volt világi író, ki a néptől egyetmást eltanulni s a magyar barátok zárdáiban hangzott világi énekekből „cantus theatrales“ valamit feljegyezni *mert volna*. (Imre : Néphumor 20. S.)

Ezt a szórendet csak akkor helyeselhetjük így két igenév használatának esetében is, ha egy igenévvel is helyes volna. Máskülönben idegenszerűen érint.

Kevésbé hangzik rosszul, ha a második igenév egyszerű vagy pedig mindkettőnek ugyanaz volna az igekötője vagy más meghatározója, de a második mellől az azonosságnál fogva el van hallgatva :

Hanem az Isten az angyalokat helyezetteti eleibe, kikhez Ádám ömagát egyenlő[vé] tönni és hasonlítani *akarta*, hatalomba, halhatatlanságba és egyéb ajándékokba. (Dáv : Vall. 94.) Mellyel az Istennek igazságát megháborítani és

hamisítani *akarják*. (159.) Teszetosza, bangó, hülye, kit ideoda tenni, tuszkolni *lehet*. (Ihász Gábor, Nyr. 3: 271.)

Ez mostani nyomtatás az előbbi vétkekből szépen megtisztítva és korrigálva *vagyon*. (FortSzer. 6. S.)

*

Ezeket állapíthattuk meg a módosító igék és névszók szórendjéről. — Itt-ott költői példákat is idéztem. Még szórendi kutatásokban sem tartom lehetetlennek a költői idézetek felhasználását, mert akár Vörösmarty, akár Petőfi vagy Arany *volt* olyan nagy mestere a verselésnek, hogy ha valamely szóelhelyezést hibásnak tartott volna, bizonyára el is tudta volna kerülni. — Ha valahol szokatlanabb szórendet találunk is náluk, mindig megvan annak a maga oka s azon a helyen, abban a mondatban bizonyára megvan a jogosultsága is.

Ha most már össze akarjuk foglalni azokat a tanulságokat, amelyeket mai nyelvünkre, stílusunkra nézve levonhatunk vizsgálódásainkból, kimondhatjuk, hogy a leggyakrabban előforduló módosítók általában közbekerülnek az igenév és meghatározója közé, a ritkábban előfordulók és testesebbek függetlenebbek maradnak az igenévi kapcsolattal szemben s leginkább csak az igenévnek hosszabb meghatározóit vonják maguk elé.

Ha azonban valakinek az egyéni nyelvérzéke azt diktálja, hogy a közbetételt amazoknak az analógiájára legalább némely ritkábban előforduló módosítóra is kiterjessze, hibáztatnunk nem lehet, mert hiszen helyes analógia szerint jár el.

Viszont azt sem lehet elítélni, ha ezeknek a ritkább módosítóknak eléje teszik az igekötős igenevet.

A gyakrabban előforduló módosítókkal azonban jobb, ha elkerüljük ezt a szórendet s legfeljebb csak akkor lehet bátorosan használni, ha az igekötős igenév inchoativuma lesz a nyomatékos módosítónak vagy pedig ellentétes szembeállításokban.

Amint láttuk, az egyéni nyelvérzék a gyakrabban előforduló módosítókkal is alkot néha ilyen szórendű mondatokat, ha különösen erőssé válik valamely oknál fogva az igenév és igekötő kapcsolatának érzete, de, amint említettem, ezt azért mégis jobb elkerülnünk, a mellékmondatokban feltétlenül; főmondatban úgyis kevésbé esik kísértetbe a németül is tudó magyar, hogy ezt a szórendet használja.

A tagadott módosítókkal legközségesebb az a szórend, ha a tagadott ígét vagy névszót a mondatzöm élére tesszük s utána hagyjuk az igekötős igenevet; de hibáztatnunk azt az elhelyezést sem lehet, ha inchoativummá tesszük az utóbbit. De nem kell azért visszaélni ezzel a szabadsággal.

Ha két vagy több igenév tartozik ugyanahhoz a módosítóhoz, az a legszokottabb, ha az elsőhöz tesszük oda a módosítót. Ha a hátrább állóhoz tesszük is, vegyük figyelembe mindig, hogy magában álló igeneves kapcsolattal hogyan szerkesztenők össze és természetesen ilyen esetekben is kerüljük el az idegenszerű szórendet.

A TAGADÓ SZÓREND.

I.

Ez alkalommal a tagadó *nem* és a tiltó *ne* szócskának a mondatban való elhelyezkedését fogjuk megvizsgálni. Megfigyeljük, hogy miféle kapcsolatokban szerepelnek ezek az apró, de nagyfontosságú szavak, és milyen jelentőséget adnak a beszédnek aszerint, amint egyik vagy másik taghoz csatlakoznak.

Nyelvtudományi irodalmunkban Simonyi Zsigmondnak alapvető tanulmánya *A magyar szórend* foglalkozik legterjedelmesebben a tagadó szórenddel.¹ Rajta kívül különösen Kicska Emilt és Kallós Zsigmondot kell megemlítenem, akik Nyelvőr-beli értekezéseikben nem egy fontos kérdésben útba igazítanak bennünket.² Sok érdekes megfigyelést tartalmaz Veress Ignácnak *A magyar tagadó* című tanulmánya is.³ Az itt következő fejtegetéseknek épen az a céljuk, hogy az eddig megállapított eredmények felhasználásával lehetőleg egységes és teljes képet adjunk a tagadó szórendről, helyel-közzel kiegészítve, kibővítve az említett tanulmányokból nyert ismereteket.⁴

Mind a tagadás, mind a tiltás lehet nyugodt, higgadt kijelentése gondolatunknak vagy akaratunknak, de társúlhat hozzá valamely érzelem, indulat is és ez aztán nem csak a hangsúlyon érzik meg, hanem igen gyakran a szórendben is nevezetes változást idéz elő.

Akár nyugodt, akár indulatosabb beszédben használjuk is a tagadó vagy tiltó szót, a magyar nyelvben mindig eléje tesszük

¹ Nyr. 31. és NyF. 1.

² Kicska Emil: Hangsúly és szórend, Nyr. 19—22. — Kallós: A tagadás nyelvünkben, Nyr. 29—30.

³ NyK. 28.

⁴ Ezeknek a szórendi formáknak kialakulásával foglalkozik *A magyar szórend történeti fejlődése* című könyvemnek V. fejezete.

őket annak a szónak vagy szócsoportnak, mellyel kapcsolatot alkotnak.¹ Éles ellentétben áll e tekintetben nyelvünk némely más nyelvvel, pl. a némettel, ahol, ha az ige vonatkozik a *nicht* szó, főmondatokban tudvalevőleg utána kerül az igének.

A tagadó és tiltó szó sok hasonlóságot mutat szórend tekintetében a közönséges — pozitív — ige legközelebbi meghatározójához. Mai nyelvünkben egyszerű, nyomatéktalan mondasban nem igen áll az ige szólam elején, meghatározó nélkül, hacsak nem a puszta mondatoknak nevezett rövid kijelentésekben. Mert a cselekvés megtörténtének közlésével együtt legtöbbször megmondjuk valamely figyelemre méltó körülményét is és az ige ezzel a fontos jegyével, mint legközelebbi meghatározójával együtt alkotja a mondatzömöt. — Ha azonban a tagadó szót eléje tesszük, nem érezzük már az ige határozatlanságát; úgy tűnik fel, hogy egy fontos jegyét mondtuk meg a cselekvésnek, s innen van az, hogy a tagadó vagy tiltó szóval összekapcsolt ige akár nyomatéktalan, akár nyomatékos beszédben, akár *mondás*-, akár *ellenmondásként* bármely mondatban állhat szólam elején.

Ha egyszerű pozitív igének a negativumát, ellentétét akarjuk kifejezni, nincs különbség mondas és ellenmondás között.² Fő- vagy mellékmondatban, kérdésben vagy feleletben egyszerűen eléje tesszük a tagadó szót az igének.

Pl.: És *nem* *vala*, ki a nem akarókat innya készerejtené. (BécsiK 48.) Vallyon *nem* *dőssölnéké* ökis? (Pázm.: Munk. 1:74.) Ha *nem* *tudna* is, azon lennék, hogy megtanítanám. (Mikes 27. lev.)

Van egy külön tagadó igénk is, mely a létige ellentétét fejezi ki a jelentő mód jelen idejének egyes és többes 3. személyében: *nincs* és *nincsenek*: *Nincs* szebb madár a fecskénél. (Népdal.)

Ugyanezt látjuk tiltásban is. Parancsolásban az egyszerű felszólító ige lenne a szólam elején, itten eléje kerül a tiltó szó: *Ne* *lásson* téged az ember. (BécsiK. 6.)

¹ Csak a mondatkapcsoló és kötőszó szokott közbeékelődni s némely vidéken a kérdő *-e* szócska.

² Kicska nevezi az igéket pozitív és negatív igéknek s az állítás és tagadás elnevezését szűkebb körre szorítja, mint a közönséges nyelvhasználat: olyan eseteket jelöl velük, melyekben már ellentmondunk a bennük rejlő fogalom ellentétének. — Ne okozzon félreértést, ha fejtegetéseinkben megmaradunk a tagadás szónak közönségesebben használt, szélesebb körű jelentése mellett; természetesen figyelemmel leszünk arra, hogy hol van csak egyszerű, negatív *mondás* és hol a kimondott vagy feltehető ellentéttel szemben *ellenmondás*.

Órállók ruháit földre szegzi vélek, hogy *ne kelhessenek*, majd mikor kelnének. (Arany: Toldi VI.)

A *ne* szócskát látjuk így a feltételes mód előtt is, ha óhajtást fejezünk ki vele:

Kit adná az Isten, hogy bár *ne mondhatnánk*. (Pázm: Munk. 1:55.)

Ha olyan mondatnak az ellentétét akarjuk kifejezni, melyben a létige el van hallgatva az állítmányi névszó mellől s ez a névszó tölti be a nyelvtani állítmány szerepét, akkor ennek kerül eléje a tagadó szó:

Nem jó embernek ennen magának lenni. (JordK. 3.) *Nem hasznos a' deáknak henyélni.* (Vers: Anal. 2:319.) (L. Veress NyK. 28:79.)

Ha olyan ígére vonatkozik a tagadás, mely előtt állító mondatban elsőrendű meghatározó, példáulúí igekötő volna, akkor az a legközöséesebb szórend, hogy a tagadó szó kerül a mondatzöm élére s az igekötő vagy más bővítmény az ige mögé sorakozik:¹

Nem jötenek ki nekünk előnkbe, hogy békességgel fogadnának münket. (BécsiK. 17.) Ugyanílyen szórenddel fordítja MA. és Káldi is ezt a helyet. — *Nem avul meg* az Istennek ígéje. (RMK. 5:224.) *Nem viszed* lator szándékatod végre. (Helt: Mes. 293. NySz.) *Nem adom* én el ócsóér, *nem kér* kenyeret! (Szentcs.)

Főmondatokban egyaránt járatos ez a szórend, akár mondasban, akár ellenmondasban, mellékmondatokban azonban jóval ritkább és inkább csak ellenmondasban fordul elő, vagyis ha a mellékmondatdal a benne kifejezett gondolat ellentétét nyomatékos szembeállítással akarjuk tagadni. Későbbcn fogjuk majd vizsgálni, hogy melyek azok a mellékmondatok, amelyekben más elrendezést találunk, egyelőre csak lássunk egynéhány olyan fajtát, melyben ez a szórend is elég gyakori:

Bizony mondom teneked, *nem jősz ki* innen. (MünchK. 21.) Látá azért, hogy *nem me[n]hetik meg* tölök. (ÉrdyK. 86. a.) Mert az ő irgalmasságát tőle *nem vöttek jó neven és hálaadással*. (Born: Préd. 179.) De ha immár Kdnek *nem volt szüksége*, adta volna Kd. leányomnak, azt tudom, hogy ő néki szükség lett volna. (LevT. 2:63.) A tiltás formájával: Mëgmontam neki, hogy *né maradjon oda* reggelig. (Szentcs.)

Az így hátravetett igekötő vagy más bővítmény rendesen még a mondatzömben marad, — ha sem ő maga, sem az ige nem nagyon hosszú, — s így nyomatéktalanná válik. Sokszor megtörténik azonban, főmondatban is, mellékmondatban is egyaránt, hogy tagadás esetén is előtte maradnak az ígének,

¹ V. ö. Simonyi i. m. 46—47. — Kicska, Nyr. 20—21. k. — Kallós, Nyr. 29:439. — Veress, NyK. 28:79.

csakhogya az előkészítő részbe kerülnek és így szintén kapnak valamelyes, bár gyengébb nyomatékot:

Azt, aki bűnt *nem tudá* és bűnt *nem tett vala*, bűn vevő áldozattá tévé az Atya. (Mel: Préd. 38.) Megmutatom, hogy mi bálványozók *nem vagyunk*. (Pázm: Munk. 1:25.) Fáradtságát jutalmazatlan *nem hagyom*. (LevT. 2:187.) Sem Fogaras városában, sem districtusában szabad *nem vala* az katolikus papoknak legkisebb isteni szolgálatot is véghezvinni. (Apor: Metam. 441. S.) Tiltásban: Idődet hiában *ne töltsed*. (Száz. 4:420.) Tiltó formájú mellékmondatban: Maga a' vér az erős rontsolódásban úgy el-vékonyul, hogy a' test' erejét fenn-tartani többé elégséges *ne légyen*. (Mátyus: Diaet. 1:98.)

Hogy nyelvérzékünk mennyire meghatározottnak érzi a tagadó igét már magával a tagadó szóval, azt érdekesen bizonyítják különösen régibb nyelvünknek olyan mondatai, melyekben az illetén módon inchoativummá lett szó és a tagadó ige közé egy vagy több más szó, sőt egész mellékmondat is kerülhet és mégsem érezzük ezt olyan szokatlannak, mint mikor ugyanez az eset állító szórenddel fordul elő:

Krisztus uronknak kedig ő tőlek hatalma erre *nem vala*. (WeszprK. 19.) Mi bizony egyebet Christusnál *nem imádunk* az kenyér és bor színe-alatt. (Pázm: Munk. 1:111.) Közbejáró, ki az embert Istenhez csatolhatnája, *nem lehetne*. (Mel: Préd. 49.)

Az itten tárgyalt szórendi formát, vagyis az ige tagadását látjuk néha olyan esetekben is, mikor az általános felfogás szerint tulajdonképen a meghatározóra vagy az egész meghatározós igére vonatkozik a tagadás, mert ezeknek akarjuk megmondani az ellentétét. Az ilyen esetek az egyéni gondolkodásnak különleges munkájából származnak, mely épen ekkor az igére vonatkoztatja a tagadást:

Mert *nem jöttem* törvényt fejtenem, de beteljesítenem. (MünchK. 21.: Non veni solvere...) Ugyanilyen szórenddel a DöbrK. 418., JordK. 366. és Káldi is, nyilván a latin hatására is. — Ezt kedik *nem monda* önnön fejétől, de szent lélek mondatá vele. (WeszprK. 8—9.) Érti, hogy az ő ellenségi *nem bíztak* Istenben, hanem magok eszében. (Péchi: Psalt. 9.) Rodostóról datáltam, holott *nem vagyunk* a városban, hanem mellette. (Mikes 61. lev. S.) De *nem köszönöm* azt magam erejének: köszönöm az Isten gazdag kegyelmének. (Arany: Toldi XII.) A mai népnyelvből, tiltással: A házból a szemetet *ne seperd* az ajtó felé, hanem befelé. (Rimaszombat, Nyr. 6:42.)¹

A tagadó (tiltó) szónak nyomatékosan a mondatzöm elé

¹ Az a szó, melyre tulajdonképen vonatkoznék a tagadás, az előkészítő részbe is kerülhet: Én r a v a s z u l *nem magyarázom* az Evangéliomot, hanem híven és jámborúl. (Tel: Fel. RMKtár 129. S.)

helyezése a tagadó kérdéseknek is a közönséges formája higgadt, nyugodt kérdésben:

Nem mégis ki a tanyára? — Ne köszem be a fejedet? (Szentcs.)¹

Névmásos kérdésben szintén ez a forma a szokásos, csak-hogy a kérdő névmás erős hangsúlya után elenyészik a tagadó szó nyomatéka:

Pajtás, *mért nem jössz csatára?* (Arany: Toldi I.) *Hogy ne mennék*, édes? majd itt ér a hajnal. (Arany: Az egri leány.)

Még csak azt jegyezzük meg ennek a szórendi formának tárgyalása közben, hogy ha ellentétes mondatpárban az első mondatnál állítunk valamit s a második mondatban ugyanazt a cselekvést tagadjuk, vagyis a két mondatnak azonos igéje van, akkor a tagadó vagy tiltó szó mellől igen gyakran elmarad az ige a második mondatban:

A világi bírák kezéből néha kimenekedhetünk, de bezzeg *nem* az élő Istennek hatalmából. (Faludi. Simonyi idézete. NyK. 25:9.) A volkánok kifáradnak, de *nem* az én tüzeim. (Kisf. S.: Kes. szer. 126.) Fiamat vidd bé mindegyik szobámba, de a tizedikbe *ne!* (Nyr. 8:280. L. Simonyi: Kszók 178.)

Ilyenkor, ha a tagadó vagy tiltó szó előre kerül, hangulatossabb, élénkebb a tagadás, épúgy, mint általában, ha a tagadó szólamot a mondat élére helyezzük; bár határozottság tekintetében akkor sem csökken, ha a mondat végén erős nyomatékmal mondjuk őket. — (Erről bővebben szól a Nyr. 30:247.)

Ugyancsak ilyen kihagyásos tagadó szerkezettel találkozunk az ilyenféle mondatokban: *Nem hogy* leülne! *Ne hogy* reggelig odamaradj! Itt is az ige maradt ki tulajdonképen: *nem* (teszi meg,) *hogy* leülne; *ne* (tedd azt,) *hogy* odamaradj! Vö. Simonyi: MKszók II. k.

*

Említettük, hogy a nyelvérzék tulajdonképen úgy tekinti a tagadó igét, mintha valamely állító ige meg volna határozva a *nem* szóval, mint legközelebbi meghatározóval. Van azonban egy nagy különbség a tagadó ige és a meghatározós állító ige között, nevezetesen az, hogy a tagadó igének magának is lehet elsőrendű, legközelebbi meghatározója:²

¹ Némely nyelvjárásban a tiltó mondatnak ilyen szórendjével az erős, visszavágó, egy kissé gúnyos tagadást fejezik ki. Így például a nagykőrösi nyelvjárásban: *Ne verj má mög* no! (NyF. 57:38.) Épígy Heves megyében. (NyF. 16:40.) Magam is észrevettem ezt az érdekes kifejezőmódot a szentesi nép beszédjében.

² V. ö. Simonyi i. m. 48—51. — Kicska, Nyr. 20—21. k. — Kallós, Nyr. 29:441. Veress, NyK. 28:80.

Én nem akartam, hogy ott maradjanak. (Szentés.) Csüggedés közt fogtak munkához, midőn *először* nem látták körükben az ősz pátriárkát. (Népt. Lapja 35 : 35. szám 1. S.) Iparkodni fogok legalább, hogy anélkül is unalmas falusi magányodat leveleimmel *még unalmasabbá* ne tegyem. (Petőfi : Úti lev. Magy. Ktár. 32. S.) A megszorító *csak, csupán, egyedül* szóval összekapcsolva : Hallod ? a falak is nevetnek, *csak te* nem nevensz. (Pet. : Tigris és h. 4 : 8. S.) Az *egyedül a' Salamon megátalkodása miatt* nem eshetik meg. (Budai : MHist. 139.) *Csak az* ne várjon tőlem levelet, kinek megígérem ! (Petőfi : Úti lev. 32. S.)

Ez az az eset, melyet Kicska részszerint való ellenmondásnak nevez. (Nyr. 21 : 434.) Azonban gyakori ez a szórendi forma akkor is, ha nem ilyen részszerint való ellenmondást akarunk kifejezni, hanem egyszerűen „a mondásnak ellenkezőjét akarjuk mondani vagy állítani.” (Nyr. 21 : 444. Kicska.)

Ha azt mondom : *be nem megyek*, ha száz pengőt adnak is, nem azt akarom mondani, hogy *ki* talán megyek, de *be nem*, hanem egyszerűen a bemenetelnek meg nem történését akarom tudatni s ennek a szórendnek az alkalmazásával erősebbnek érezzük a tagadást vagy tiltást, valami sajátságos lendületet adunk a beszédnek, ha nem tesszük is mindjárt illetlen feleselvéssé, haragos kifakadássá.

Régi nyelvünkben sokkal gyakoribb volt ez a szórend, mint ma. — Különösen az igekezőtők kerültek így igen gyakran a tagadó szó elé s akárhányszor a legnyugodtabb, legszelídebb tagadás vagy tiltás esetén is használták ezt a szórendet. Különféle bibliafordításaink hol ezzel a formával, hol a tagadó szónak a mondatzöm élére tételével fordítják ugyanazt a mondatot.

Egy iota avagy egy apex a törvényből *el nem múlik*. (MünchK. 21. : non praeteribit. Ugyanílyen szórenddel a DöbrK. 418., JordK. 366. MA. és Káldi.) Hegyen alkotott város *el nem rejtezhetik*. (MünchK. 20. : non potest civitas abscondi.) Ugyanílyen szórenddel a JordK. 365., de már MA. : *Nem röjtezhetik el* az hegyen építettett város, és Káldi : *Nem rejtelhetik el a'* hegyen helyezettett város. — De ha reá találok, *meg nem emlékezem* róla. (Born. : Préd. 80.) Kdnek meghálálni *el nem mulatom*. (LevT. 2 : 197.) *El nem hiszi* Kd, mely kedvesen venném. (2 : 292.) Kdnek *meg nem tudom írni*, mely szívem szerint akarnám. (2 : 296.) Nyoltz órakor a Fejedelem levetkezik, de leggyakorább *le nem fekszik* még akkor. (Mikes 37. lev.)

Régi nyelvünknek általában nagyon kedvelt szórendje ez, a mai népnyelvben különösen a hangulatos beszédben szintén elég gyakori :

Apámat a házbú *ki nem verhettem*. (Gyöngyösvi., Nyr. 9 : 331.) Hallod-e te bodza, ein teigedet addig inset *fél nem eresztilek*. (Gömör m. 19 : 427.) Újabb íróink közül különösen Mikszáth szereti ezt a szórendet. (L. Nyr. 39 : 62. Biró Sándor.)

Más meghatározókkal is előfordúl azonban ez a szórendi forma, különösen olyanokkal, melyek az igekötőkhöz hasonlóan állandó kapcsolatban szoktak lenni vagy összetételt is alkotnak az igével (*észrevesz, véghez visz, ellent mond* stb.):

Isteni erő nélkül... ily nagy dolgok *véghez nem vitellenek*. (Pázm: Kal. 65.) Gyerekeknek néztelek, *észre nem vettem*. (Mikszáth. Id. Biró.)

A tiltó ige meghatározása szintén gyakori s az ilyen tiltást mai nyelvünkben szintén élénkebbnek, nyomatékosabbnak érezzük. Biblia-fordításaink épúgy, mint a tagadásban, itt is váltakozva használják mindkét formát. Hogy régi nyelvünkben semmi különösebb indulat, szigorúság nem volt ezzel a szórenddel egybekapcsolva, az is bizonyítja, hogy Istenhez intézett kérdésben is előfordúl:

És Isten engem *meg ne hagyj* vénségig és vénőltig. (DöbrK. 134.: Deus ne derelinquas me.) Hasonlóképen a KeszthK. 177. és KulcsárK. 169—170. Ellenben: Annakokáért vénségemig és az én megőszülésemig Isten *ne hagyj el* engemet. (MA. LXXXI. Solt.) Hasonlóképen Káldi is. — Bosszúságában *el ne vesztse* Kd, az kit most kaphat Kd. (LevT. 2:353.) Újabb nyelvünkben inkább csak az élénkebb, esetleg indúlatos tiltás kifejezésére: *Ot nē hadd* a lovakat, öcsém! (Szentes.) *Asztān ē nē felejdzsd* ám magadat valahuⁿ. (Veszprém m. Nyr. 3:323.) Többet *a szēme elejibe nē kerűjön*. (Gömör m. 19:524.)

Mielőtt ennek a szórendi formának mellékmondatokban való előfordulásával foglalkoznánk, vizsgáljuk meg, hogyan alakúlhattak az ilyen szórendű mondatok.

Amint megfigyelhettük, régi nyelvünkben semmiféle értelmi vagy erősségbeli különbséget sem vehetünk észre a *nem megy el* és *el nem megy* formák között. Kitűnő bizonyosságát szolgáltatják ennek biblia-fordításaink. Láttuk továbbá, hogy ha a nyomatékos tagadó szóval kezdjük a mondatzömöt, az a szó, amely az ellentétes állító mondatban az ige elé tett legközelebbi meghatározó volna, nem csak mögéje kerülhet a tagadó igének, hanem eléje is, csakhogy külön szólamba, gyengébb hangsúlyú előkészítő rész gyanánt. Azt is észrevehettük, hogy így egyszerű, nyomatéktalan tagadásban — Kicska elnevezése szerint negatív mondásban —, tehát ha nem ellenmondást akarunk kifejezni, csakis igekötőket meg olyan rövid határozókat látunk nyomatékosan az ige előtt, melyek félig-meddig összetételt alkotnak az igével. Más, hosszabb és azzal az igével gyérebbe használt határozók csak előkészítőképen kerülhetnek ilyenkor a tagadó ige elé. — Mindebből azt következtetem, hogy ez a szórend: a tagadó igének legközelebbi meghatározójával egy

szólamba foglalása eredetileg, még a nyelvelmékek korát megelőző időkben, csak kirekesztő ellenmondásban volt szokásos (*én nem akarom és nem más*). A negatív mondásokban mindig maga a tagadó szó volt a mondatzömnek első szava s az előtte lévő szó, ha igekötő volt is, eredetileg csak előkészítő volt. Mivel azonban az egyszerű, nyomatéktalan mondásokban a mondatzöm hangsúlya alig különbözik az előkészítő rész hangsúlyától, olyankor, mikor ez az előkészítő igekötő volt vagy más rövid, gyakran használatos határozó, akkor az előkészítő rész meg a mondatzöm egy szólamná olvadt össze s így a tagadó vagy tiltó szó hangsúlya elenyészett és miután ez megtörtént, lassanként bekövetkezett az a széjjelválás, hogy az ilyen módon meghatározódó tagadó ígét a határozottabb, lendületesebb beszédben használják.

Mellékmondatokban szintén gyakori ez a szórend. Némelyik fajtában annyira általános, hogy az ilyenekben a tagadó szó nyomósítását szokatlannak mondhatjuk, sőt pl. Joannovics egyenesen hibáztatja is. (Nyr. 28:83.)

Ilyenek például a feltételes- és a feltételesekkel rokon időhatározó-, megengedő- és következményes mellékmondatok, a feltételes vagy következményes értelmű vonatkozó mondatok és végül a *míg* kötőszóval és rokonaival kezdődő időhatározó mondatok. Csak egy-egy példát lássunk mindegyikre!

Azért, ha az álmat *meg nem mondandjátok* énnem, egy tü róllatok a törvény. (BécsiK. 120. Si ergo somnium *non indicaveritis*. Dan. II. 9.) Ugyanilyen szórenddel MA. — De ezt akkoron teszi vala csak, mikoron provinciális *jelen nem volt*. (MargL. 57.) Mert még mi is papok vagyunk, azért mert (= noha) a fejünket *meg nem nyírték*. (RMK. 5:213.) Amikó má' annyira szalattál, hogy *el nem érhetnek*, a két nagyobb [lány] gunyáját hejből hajisd le! (Székely. Nyr. 39:284.) Az közönséges Anyaszentegyházzal csak az egyes, a' ki *el nem szakad* az Római püspöktől. (Pázm. Munk. 1:57.) Na én tovább innen egy lépetet se megyek, amíg *fel nem fogadja* az urfi, hogy nekem parancsolni nem fog, de eccer se'. (Székely. Nyr. 29:43.)

Vannak azután olyan állandó kapcsolatok, melyek után szintén ezt a szórendet kedveli a magyar nyelv. Ilyenek: *csak az hibázott, kicsi hija volt, kicsibe múlt, nincs kétség benne, nincs olyan nap, csak azon csudálkozom, nem hiszem, szégyen volna, kedvesen vettem, meg ne ítéljen, ennyi vagy annyi ideje, neki köszönheti, hogy...* stb. — Pl.:

Ez a kölkök nincs ojan nap, hogy *fő nē mérgesítene* szásszó. (Ada vidéke, NyF. 37:50.) Kevés hítja volt, hogy *el nem estem*. (Vers: Anal. 2:383.)

Olykor az ilyenféle főmondatokat csak egy-egy határozó

helyettesíti: *csak, aligha, majd* s ezek általában kiegészíthetők teljes mondatokká, s valószínű, hogy ilyenekből is alakultak. A *csak* mellett csak régebben fordult elő az ilyen mondat szerkesztés.

Péter annyi halat fogott, hogy hajója csak *el nem merült*. (Pázm: Préd. 756. L. Kiss Ignác, NyK. 15:245.)¹ *Aligha jó nem lëssz*. (Veszprém m. Csetény, Nyr. 18:374.) Maj hogy a bicska *ki nem csirázott* a zsebünkbe. (Sopron m. 22:472.)²

Ilyenfajta mellékmondatokban testesebb meghatározókat is találunk a tagadó ige előtt:

Hannibal megígérte a' Gallusoknak, hogy kardot nem von mindaddig, míg *Olaszországba nem érkezik*. (Vers: Anal. 2:259.)

Másfajta mellékmondatokban szintén előfordulhat a tagadó ige meghatározása, de ezekben már nem olyan szükségszerűen. Ilyenkor ez a szórend lendületesebbé teszi a beszédet:

Bizony mondom teneked, hogy onnan *ki nem jösz*. (JordK. 367.: non exies inde.) Épílyen szórenddel MA. és Káldi is. De már a MünchK. 21.: *nem jöszki* inneten.

A tiltó alakú igének különösen célhatározó és következményes mondatokban kedvelt formája ez:

Ne öljed meg őket, hogy valaha *el ne feledjenek* én népeim. (AporK. 4.: ne quando obliviscantur.) Ugyanilyen szórenddel a DöbrK. 117., KeszthK. 147. KulcsárK. 140. MA. (59. zsoltár) és Káldi is. — Úgy igazgassa, hogy *meg ne háborítsák* elméjét. (LevT. 2:257.)

Gyakori azután az ilyenféle főmondatok után: *kér, könyörög, parancsolja, meghagyja, igyekszik, azon lesz, elhatározza, nem hiszi, nem tűrheti, el nem mulasztja, meg nem állja, hogy... s a régi nyelvben — latinos módhasználattal — a fél, félő, hogy... után is:*

És parancsolá nekik, hogy *meg ne jelentenék* őtet. (MünchK. 35.: ne manifestum eum facerent.) Épígy a JordK. 389. MA. és Káldi. — Testesebb meghatározóval: Nem lehetek oly kemény szívű, hogy *gondot ne viseljek* reá. (LevT. 2:300.) Hogy senkinek *láb alatt ne legyenek*, ...akár ma elmegyek. (Arany: Toldi II.)

Másfajta mellékmondatokban szintén lehet ilyen szórend, de ezekben ép oly közönséges a tiltó szó nyomósítása is.

¹ Újabb időben a *nem* a *csak*-kal alkot szoros kapcsolatot: *csaknem* elmerült.

² A *nem* szócska az utóbbiakhoz is szorosabban csatlakozhat: *alighanem jó lesz, majd (hogy) nem kicsirázott*. Az *aligha* és *alighanem* szórendi szerepéről szóló vitát l. Nyr. 28: 19., 177., 253., 367. — Vidékenként különbözik a használatuk. Bizonyos azonban, hogy mindkétféle elrendezés szokásos is, helyes is.

Hogy ez az elrendezés tősgyökeres magyar sajáttság, kitűnik azokból a fordításokból, melyekben a latin *non* vagy *ne* elhelyezkedése arra csábíthatta volna a fordítót, hogy a tagadó vagy tiltó szócskát tegye hangsúlyossá s eléje helyezze az egész igei kapcsolatnak.

Névmástalan — egyenes — kérdésekben ez a szórendi forma nem szokásos. Előfordul azonban névmásos kérdésben olyankor, mikor valami indulattal, különösen szemrehányással kérdezzük tagadva azt, aminek a megtörténtét természetesnek tartjuk:

A halálos ágyon ki *meg nem bocsátna*? (Arany: Toldi XI.) MÉR *ki nem megy*? (Kiskúnhalas, Nyr. 15:356. Korda.) Mért bőrödben *meg nem férsz*? (MSion 3:348.)

A tagadó ige meghatározója maga is lehet tagadva; így származik az ilyen eléggé ritka alakulat: *nem Péter nem vág fát*. (Kicska, Nyr. 21:392.)

II.

A tagadó szórendnek harmadik formája az, melyben a tagadó vagy tiltó szó az igekötős vagy más meghatározóval kapcsolt ige elé kerül.¹

Ez a szórend két, egymástól igen különböző esetben használatos. Lehetséges, hogy csak az igekötőre vagy az igének más bővítményére vonatkozik a tagadó szó s ekkor rész szerint való tagadással van dolgunk, vagy pedig az egész igei kapcsolatra s ebben az esetben a második mondatban az első mondat tagadásával szemben valamely ellentétes dolgot állítunk.

Ha csupán a meghatározóra vonatkozik a tagadás, nem szükséges, hogy utána ellenvetés is legyen. Az ilyent nevezi Kicska merő tagadásnak. Pl.:

Nem mékszóllásképpen mondom. (Szentcs.)

Hát te *nem a kiráj fia* vagy? (Székely. Nyr. 39:283.)

Ha a tagadás után ellenvetés is következik, a közös ige egyik vagy másik mondatból legtöbbször kimarad.

Például az első, tagadó mondatba van kitéve:

Azonképpen aki megveti az Istennek követit, *nem embert* vet meg, hanem az Istent. (Dáv: Vall. 102.)

¹ V. ö. Simonyi i. m. 51—54. Kicska, Nyr. 20, Kallós Nyr. 29:438. Veress, NyK. 28:81.

Az ellenvetésben is lehet a közös ige: Mellyeket *nem egyebünnet*, hanem tradícióból tudtak a' sidók. (Pós: Igaz. ist. 1: 104. S.)

Néha előfordúl, hogy a közös állítmányi ige vagy névszó *állítva* ki van téve előre s csak utána következik a tagadás is, az ellenvetés is:

Szükség azért nékik napjában gyakran enniek adni; de *nem az ő telhetlen kívánságokig*, hanem amíg mi magunk elégségesnek ítéljük. (Mátyus: Diaet. 2: 185.)

Megtaláljuk ezt az érdekes szórendet Mikszáthnál is, tiltásban: Gyűrűzze fel *ne az én szegény ujjamat*, hanem az esernyőt. (Szt. Pét. es.) Bíró Sándor, aki feljegyzi Mikszáthnak ezt az érdekes szórendjét, megemlíti, hogy az élő beszédben is elég gyakori ez. (Nyr. 39: 62.)

A tagadó szerkezet kerülhet a második mondatba is és ilyenkor a véle szembeállított ellenvetés az első mondatban van kifejezve.

A közös ige vagy állítmányi névszó itt is lehet az első mondatban: Azt írja: hogy tsak a szavaknak keresésében állítják, *nem a velős dolgok* választásában a Magyar Poésisnek természetét. (Gvad: RPál. Előb.) A második mondatban van az ige: Te hozzád, *nem máshoz* kiáltottak. (Péchi: Psalt. 35.)

Itt említem meg régi nyelvünknek és némely mai nyelvjárásnak azt az érdekes szórendjét, hogy az *érdemes, szükséges, helyes* és más ilyenféle melléknevek elé teszik gyakran a tagadó szót olyankor is, mikor a köznyelv a segédige elé állítja:

Nem nehéz lesz Kalauznak ellenünk való szágóldását meggátolni. (Pós: Igazs. 1: 507. NySz.) Biz an *nem rossz* vóna. (Ada vidéke, NyF. 37: 48.) Tiltásban: *Ne sokad* beszélj, hanem dőgozz! (Uo.)

Feljegyezték ezt a szórendet Hevesmegyéből (NyF. 16: 39.), a zalavidéki nyelvjárásból (9: 43.); Szentesen is közönséges. Részben a jelen időnek (*nem nehéz*), részben a segédígés állító alakoknak (*nehéz lesz*), mint már összeszokott kapcsolatoknak analógiája magyarázza meg.¹

Az ilyen tagadott melléknevek gyakran az ellentétes értelmű állító melléknevek helyett használatosak, litotesként: *nem messze* = közel, *nem kicsiny* = nagy, *nem egyéb* = ugyanaz, *nem érdektelen* = érdekes, *nem jó* = rossz stb.:

A barátok kalastromát, ki Alexandriához *nem messze* vala. (DebrK. 190.) Hallom, hogy *nem nagyon jó* vót hozzá a lánya. (Szentcs.)²

A következő példában az igének más kirekesztő meghatározója van s

¹ Természetesen régen is, ma is ugyanazokban a nyelvjárásokban is előfordúl más szórend is: *Nem volna káros* a mostani időkre nézve is, ha az én szóval való izenetemet is... megmondhatná... (LevT. 2: 327.)

² A *nem sok van* és *nincs sok*-féle kifejezések különbözőzéséről l. Szarvas Gábor, Nyr. 10: 561.

a tagadott melléknév hátrakerült: Csak a házasuló legény vesz néha *nem olyant*, mint a milyent árultak. (Vitk: Műv. 2: 155. S.)

Ezek közül a tagadott meghatározók közül némelyik olyan gyakran előfordul, hogy félig-meddig összetétellé válik s esetleg külön értelmet nyer, ilyenek pl. *nem hiába*, *nem sokára*, *nem rég*, *nem egy*, *nem különben*. Némelyik a tagadó szóval is megtartja kirekesztő értelmét, mivel valamely felezhető fogalomnak egyik fele; *hiába — nem hiába*, *rég — nem rég*, szórendi tekintetben teljesen azonos természetűek:

Nem hiába vagyok a csárdák költője. (Petőfi. Simonyi példája.) *Nem régen* gyűttem bé a házba. (Szentes.)

Mások azonban valamely állító, összefoglaló meghatározóval azonos értelműek s maguk is összefoglaló szórenddel járnak: *nemsokára* = *hamarosan*, *mindjárt*; *nem egyszer* = *többször*; *nem különben* = *épen úgy*.

Pl.: Az mely dolgunk felől ennek előtte is *nem egyszer* megtaláltuk vala Kdet. (LevT. 2: 267.) Maga is veszi észre, hogy *nem sokára* lekaszálják a szénát. (Mikes 47. lev.)

Itt emlitem meg a *csak* szóval való kirekesztés tagadását is, mikor t. i. a *nem csak* szópárt használjuk. Ha ige elé járul, vagy ha névszó elé is és az utána következő ellenvetésnek azonos az igéje az első mondatéval, akkor szórend tekintetében semmi különösét nem látunk, de ha a második mondatnak más igéje van, akkor tulajdonképpen az összefoglaló szórend a szabályszerű: *Nem csak* a kenyeremet megette, hanem a boromat is kiitta. (Simonyi péld.) De újabb időben inkább a kirekesztő szórend lett szokásos itt is: *Nem csak* a kenyeremet ette meg, hanem a boromat is kiitta. (L. erről Simonyi tanulmányát 56—57 l.)

A meghatározó elé tett tagadó (tiltó) szó az egész igei kapcsolatra is vonatkozhat. Ilyenkor mindig utána vetjük a tagadásnak azt az ellentétét is, amelynek valósággal megtörténtét állítjuk. Ezt a szórendet épen akkor használjuk, mikor „nem az történik, amit várt volna az ember, hanem valami más.” (Simonyi.)

Isten *nem az könyörgőnek szavára igyekezik*, de az imádkozónak szívét nézi. (VitkK. 5.) Megesik az *nem egyszer*, hogy a beteget *nem megkönnyebbitik*, hanem kétszerte nagyobb betegségbe ejtik. (Megy: 3 Jaj 1: 5. S.) *Nem kiment* belőle, bennszorult a pára. (Arany: Toldi V., vö. Lehr magyarázatát.)

Ugyancsak ezt a szórendet találjuk némely csudálkozó, bosszankodó, általában valamely indulattal ejtett kérdésben, amely *nem is* tudakozódó kérdés, csak kérdés formájában kifejezett erős állítás. Tudatunkban épen az forog, hogy amit

kérdéssel fejezünk ki, valósággal meg is történt vagy legalább valószínű, hogy úgy van.

Nem megjövendőltem, hogy előbb vagy utóbb bajnok lesz belőlem? (Arany: Toldi, XII. V. ö. Lehr A. 467.) Az az istentelen öreg kirájasszony *nem kicseréte* a két kis gyereket? Ki a! (Oroszáza Nyr. 7: 184.) Ejnye, hát *nem megmondtam*, hogy jól vigyázz rájuk? (Erzsébetváros, 38: 383.) Nem tudom, *nem elmént-é* mán! (Szentcs, = valószínű, hogy elment.)

Ide sorozhatjuk a *mintha*-kezdett kérdéseket is:

Mintha *nem jól tudnám*, Toldi György hol vagyón. (Arany: TE. I, idézi Simonyi.)

Szigorú parancsot is fejezünk ki ezzel a szórenddel: *Nem kitakarottok* mingyá? *Nem légyüssz* áru a fárú? (Szentcs.)

*

A tagadó ígének másodrendű, összefoglaló meghatározója is lehet.¹

A legközönségesebb összefoglaló meghatározó bármely olyan szó, melyet a fogalomkötő és kötőszóval kapcsolunk a mondatba. Ez az *is* a közvetlenül utána következő *nem*-mel *sem*-mé, a *ne*-vel *se*-vé olvad össze. — Ebből, valamint az *és* kötőszóval való egybeolvadásukból külön tagadó kötőszó fejlődött ki, mely részint az *és*, részint az *is* kötőszó szórendi szerepéhez hasonlóan viselkedik. Nagyon érdekes kérdés ezeknek a megfigyelése is, valamint az is, hogy a *sem* vagy *se* szavakon kívül mikor kívánja még meg nyelvünk a *nem* vagy *ne* szónak külön való kitételét is, de ezeket a kérdéseket teljes részletességgel tárgyalja Simonyi Zsigmond A magyar kötőszókban. — Így itten csak azt az esetet vesszük tekintetbe, mikor az *is* összefoglaló meghatározót csatol a tagadó ígéhez.

Bármely szórendi forma esetén kerülhet összefoglaló meghatározó is a tagadó szerkezet elé. Az összefoglaló meghatározó nyomatéka olyan erős, hogy gyakran elenyészik utána a tagadó (tíltó) szónak vagy az elsőrendű meghatározónak a hangsúlya. — Ha az *is nem* (*is ne*) összeolvad, természetes, hogy csak az összefoglaló lesz nyomatékos.

A tagadó ige elsőrendű meghatározó nélkül áll:

Is még *nem tetszik-é* tenéked a papok házassága? (RMK. 5: 212.) Haném abbú [a várú] ugy gyűn ki a katonaság, hogy éggý ó m át nēm lehetne közibük lédobnyi. (Veszprém m., Nyr. 37: 187.) Elgondolja a kiráj, hogy ennek osztán még a fele se *vóna* tréfa. (Székely, uo. 39: 282.)

¹ A következőkre nézve v. ö. különösen Simonyi i. m. 55. Veress, NyK. 82—86.

A tagadó igének elsőrendű meghatározója is van:

Úgy elpusztítja, hogy *kő kövön nem marad*. (NépkGy. 1 : 417. S.) Maj' hogy a bicska *ki nem csirázott* a zsebünkbe. (Sopron m., Nyr. 22 : 472.)¹

A *nem érdemes volt*-féle mondatokkal:

Ha az Szamos mind arannyal folnais, még sem *élég volna* ennekem. (Com. B. ár. 14. S.) A dologban tévedés vala, melyet tán még ma sem *idő utáni dolog lesz* kideríteni. (SzFigy. 2 : 130. S.) Ezt az ajtót se *kár volna* kidobni. (Szombathely. S.)²

Néha előfordul az az érdekes eset, hogy a tagadó igének összefoglaló meghatározója van s az a szó, mely állító mondatban elsőrendű meghatározó volna, itt előkészítő gyanánt eléje van téve az összefoglalónak:

Megrendült alatta, de *le* még sem *rogyott*. (Arany 3 : 226. Mur. Ostr. S.) Egyszerre meggyűl a bajod velem! *Meg* úgy se' *ülhetsz*: véd a koszorúm. (Arany : Arist. 3 : 176. S.)

Külön említem meg a tagadó névmásokat: *senki, semmi, semmilyen, sehol, sehonnan, sehova, soha* stb., melyek szintén a tagadó ige összefoglaló meghatározói. Csak a kemenes-aljai nyelvjárásból jegyezték fel olyan eseteket, hogy nem tagadó ige áll utánuk. (NyF. 33 : 16.)

Régi nyelvünkben is, ma is kétféle szórenddel divatosak.

Állhat mindjárt utánuk a tagadó ige. Ilyenkor valószínű, hogy a tagadó (tiltó) szó maga is hangsúlyos volt, de az összefoglaló névmás erős nyomatéka mellett legtöbbször elenyésczik a külön hangsúly és a két szólam egybeolvad:

Oly nagy tisztóséggel vivék és fogadák, hogy melyet annak előtte *soha nem tettenek vala ő neki*. (WeszprK. 14.) Ártatlan vér ontást *soha ne tegyetek*. (Patay : Régi ind. 135.)

Újabb nyelvünkben ilyen esetekben legtöbbször hozzájárul az ilyen tagadó névmáshoz az összefoglalást külsőkép is jelző *is* kötőszó s ez megint leginkább egybeolvad a *nem* vagy *ne* szóval, úgy, hogy az említett tagadó névmásoknak szinte új alakja származik: *senkise, sohase, seholse* stb.; ezeket egységeeknek érzi nyelvérzékünk s ezért tetszik úgy, mintha az ilyen tagadó névmások kizáró meghatározói volnának az igének. Pl.:

¹ Az elsőrendű meghatározó van tagadva s előtte összefoglaló meghatározó van: De te egyet se *abba* teprenkegy, hogy minket izzassz henem csupán *abba*, hogy valahogy *le* ne essél ezen a világon! (Székely. Nyr. bóm : 285.)

amely ² Emellett természetesen az ilyenféle szórend is gyakori: Szombaton kifejezett *elabad* munkát tenni. (Pázm. LuthV. 224. S.)

Ezen nagy napon senki sem *hille volna* el a hevesi sétálást. (LevT. 2 : 449.) Maj bemögyök én! *Sose fárissza* magát! (Kaposvár vid., Nyr. 38 : 93.)

Ilyenkor a *sem* vagy *se* sohasem hangsúlyos; inkább maga az ige kap valamelyes gyengébb nyomatékot, különösen tiltásban.¹

Hogy csakugyan nem kizárást, hanem összefoglalást végez elménk a tagadó névmások használatakor, az még jobban kitűnik abból, hogy a meghatározós tagadó igének is eléje kerülhetnek ezek a névmások. Régi nyelvünkől temérdek ilyen példát idézhetnénk:

Én tégedet *soha el nem hagylak*. (GömK. 31.) Ők semmiben *el nem szakattak*. (Pázm : Munk. 1 : 23.) Hogy szándékában *soha meg nem rendül* (Arany. S.) — Tiltásban is igen gyakori: Ez levelet, kérlek, senkinek *meg ne mutassad*. (LevT. 1 : 14.)

Az újabb irodalmi és köznyelvben jóval ritkább ez a szórend, úgy hogy egyszer a Nyr.-ben megrótták (2 : 170.), de ok nélkül, s az újabb nyelvjárás-vizsgálatok bizonyítják, hogy a nép nyelvének ma is általánosan kedvelt szórendje ez: ...ha én roám voárákózó, *soha még nem hoázasodó*. (Palóc. Nyr. 29 : 139.)

Az összefoglaló meghatározó utána is kerülhet a mondatzömnek. Ez az elhelyezkedés előfordulhat a tagadó szórendnek bármely esetében, mindenféle összefoglalóval. Ilyenkor, ha a *sem* szó összeolvad is a tagadó névmással, magához az igéhez vagy meghatározójához is mindig odatesszük a tagadó vagy tiltó szót:

Nem válik belőle semmi, csak nagy léha. (Arany : Toldi II.) Kimögy az udvarba, hát *nem látott* ot senkit se. (Veszprém m., Nyr. 37 : 185.) *Ne kenyserölj* senkin, kik mívelkednek kegyetlenséget! (KeszthK. 146—147.) *Még ne mond* senkinek! (Szentcs.)

Ha két összefoglaló meghatározója van a tagadó mondatzömnek, vagy mind a kettő elől áll (még pedig a megszokás folytán megállapodott sorrendben), vagy mind a kettő utána, vagy az egyik eléje kerül, a másik meg utána következik:

Soha örökké meg nem látja. (Péchi : Psalt. 17.) *Soha szemeddel sem látta*d, nem hogy olvastad volna. (Tel : Fel. 12.)²

¹ Az idézett mondatban a *sohase* = *egyáltalán ne*, és hangulatos tiltásban használják ily értelemben; nyilván ezért kap az ige is nyomatékot; míg ha eredeti értelmében fordul elő, az ige hangsúlytalan marad.

² A sorrendre nézve jellemző, hogy a *soha senki, senki semmit, soha sehol* stb. úgy összeszoktak, hogy egészen szokatlan, ha pl. ilyen mondatot olvasunk: Ezek közzül senki *soha* csak egy dologbannis, ő vélek *nem értelt*. (Pázm : Munk. 1 : 36.)

A két összefoglaló közé más, nyomatéktalanabb része is kerülhet a mondatnak:

Soha még te-előtted senki ezt *nem merle vala* mondani. (Pázm.: Munk. 1: 51.) Mer én aszondom, hogy a bizonyost senki a bizonytalanér soha *ně aggya!* (Szentés.)

Mind a kettő a mondatzöm után következik: *Nem monta* eszt még nekem soha sēnkisē. (Szentés.)

Elég közönséges eset az is, hogy a két összefoglaló közrefogja a mondatzömet. Gyakran mind a kettő *sem*-mel van hozzákapcsolva:

Senki az környűl való nemzetek közzűl *nem merle* soha őket háborgatni. (Pázm.: Munk. 1: 179.) De ő se szereti egy csepnység se a vőlegényét. (Székely. Nyr. 29: 44.)

Az összefoglaló meghatározók mai nyelvünkben közvetlenül a mondatzöm előtt szoktak állani, ha a mondat igéje nem tagadó. — Ha valamely kevésbbé nyomatékos szó kerül közbe, annyira szokatlanná válik a szórend, hogy nem egyszer megtörték már a Nyelvőrben, különösen Joannovics György.

A régi nyelvben egyáltalán nem volt szokatlan az ilyen elrendezés, tagadó igével meg egészen közönségesnek mondhatjuk. Pázmánynak előbb idézett egy pár mondatában is látunk efféle elhelyezést.

Akár a tagadó szó a főhangsúlyos, akár elsőrendű meghatározóval mondjuk a tagadó ígét, mindenképen gyakori, hogy így súlyod a mondatbeli nyomaték az összefoglaló és a mondatzöm között; olykor egész csoport mondatrész kerülhet így közbe:

Mert maga megismereti nélkül senki Istennek kellemetes *nem lehet*. (WeszprK. 132.) Senki közzűllünk a fejdelmet *nem kísérte*. (Mikes 8. lev.) Sohol engömet *meg nem szidogattak*. (LevT. 1: 175.) Kik soha az ő hitekről *vallást nem töltek*. (Pázm.: Munk. 1: 42.) Tiltásban: Soha tetőled gyümölcs *ne terőmjön!* (WeszprK. 18.) Nagy Sándor megtiltotta, hogy senki afféle madarat *meg ne öljön*. (Misk.: VKert 315. NySz.)

Az így közbekerülő szók mégis valamivel nagyobb fontosságot nyernek, mintha a kiegészítő részbe jutnának. Magának a tagadó igének némi megszorítását érezzük bennük. És ha valóban ilyen megszorítást kell kifejezni a közbekerülő mondatrésszel, ma sem találjuk nagyon szokatlannak. Néha a népnyelvben ma is előfordul az ilyen eset:

Na iszen meg is szökteté a... olyan ügyességgel a királyi leányt, hogy azt senki teremtet lélek az élő palotán észre *nem vette*. (Székely. 2: 44.)

kifejezett ei

Amint a tagadó igének lehet állító értelmű összefoglaló meghatározója, épúgy előfordúl az is, hogy a tagadás olyan szókra vonatkozik, melyek valami sokaságot, nagy mértéket, gyakoriságot jelentenek, tehát szinte arra vannak teremtve, hogy összefoglaló meghatározók legyenek. Ezeket tagadva kirekesztő meghatározókat kapunk:

Az fáknak alacsonysága miá *nem teljesen rejthették vala el magokat.* (Decsi: Sall. J. 42. NySz.) Az első panasz, hogy nem volnának magyar olvasók, *nem egészen áll meg.* (Vittk. Művei 2: 212. S.)¹

Ezt a szórendet találjuk a régebbi nyelvben a *nem annyira* után is:

Az oltári szentségben *nem annyira kell* a gyönyörűséget keresni, mint a táplálást. (Káldi. S.) Már most *nem-is annyira győtrődöm* magamon, mint rajtad. (Patay: Régi ind. 118.)

Ezeknek a mondatoknak a szokatlansága onnan van, mert a *nem annyira* tulajdonképen nem az ígét határozza meg, hanem a hátravetett meghatározót.

Néha azonban előfordúl az is, különösen a régi nyelvben, hogy az így tagadott összefoglalók után továbbra is megmarad az összefoglaló szórend:

Ha szintén szöllétást avagy feddést érdemlettem volna, *nem mindgyarást úgy szidogattál volna.* (Tel: Fel. 7.) A tej ételről... *nem mindnyájan egy értelemben vagynak* a doktorok. (Mátyus: Diaet. 2: 378.)

Ennek a szórendnek viszont az lehet az oka, hogy a tagadó szót az egész összefoglalós kifejezésre vonatkoztatták: *nem [mindnyájan egy értelemben vagynak].*

Újabb nyelvünkben az összefoglalók tagadása helyett inkább az ige elé tesszük a tagadó szót és csak az után mondjuk az összefoglaló meghatározót. Ennek oka Simonyi szerint az, hogy „az ige fogalma mellett kevesebb fontosságot tulajdonítunk a fokozó kifejezésnek.” (NyF. 1: 55.) Ez a szórend természetesen előfordult már régebben is:

Nem szaggatom igen köntösödet. (Decsi: Adag. 8. S.) *Nem vala* az kátholikusoknak magára személyiben sok panasza az fejedelemre. (Apor Metam. 440. L. Nyr. 24: 566.)

Érdekes azonban, hogy néha előkészítőnek teszik az összefoglaló szót s a tagadást az ígére vonatkoztatják, pedig tulajdonképen az összefoglalóhoz tartozik a tagadó szó:

Mindenki *nem lehet* okos. (S.) — Onnét csak eljöttem, sokáig *nem öttem* hijába a kenyeret. (Ötv. Mest 48. vsz. S.)

¹ Az ilyenféle kifejezés előtt összefoglaló meghatározó is állhat: ...a szemesebb Doktorok sem *mindjárt tudják* megkülömböztetni. (Mátyus: Diaet. 2: 386.)

Az elmondottak után még csak azt kell röviden megemlítenünk, hogy a tagadó szórendnek három formáját igenevekkel és cselekvést jelentő főnevekkel is megtaláljuk.

Így pl. a tagadó szó az egyszerű igenévvel vagy főnévvel alkot szoros egységet:

Kész vagyok *nem viselni* az Úr nevét. (Kaz: SS. 19. S.) Épen *nem lehet*, hogy a főből... folyó spiritusok... megint visszakerülének a főre. (Mátyus: Diaet. 1: 430.) *Nem tartván* egyéb tanúktúl, te magadtúl kell félni. (Heptalogus 21.) *Nem akarásnak* nyögés a vége. (Km.)

A tagadó szó közékerül az igenévnek vagy főnévnek és igekötőjének:

Lehetetlen azt kednek *le nem írni*, mint ment végbe. (Mikes 25. lev.) Ezen oroszlyán király pedig vala egyűgyű, dolgaiban magát *fel nem található*. (Patay: Régi ind. 8.) Csudára vélik az Kd *itt nem létele*. (LevT. 2: 299.) Köszöni róla való *el nem felejtkezésedet*. (2: 367.)

A tagadó szó igekötős igenévnek kerül eléje:

A mi lányunk *nem eladó*. (Ndal.) Azért mondgya sz. Pál, hogy a világi szenvedéseink *nem egybe-velhetők* a büntetéssel, melytől félünk. (Pázm: Préd. 163. NyK. 15: 245. Kiss Ignác.) A zöld dió szegfűvel és fa-hajjal meg-szegelve ...*nem meg-velendő*. (Mátyus: Diaet. 1: 168.)

Ezeket figyelhettük meg a tagadó szórendről. Amint előljárójában is mondtam, nem csupán új eredmények megállapítása volt a célunk, hanem a régebbi fejtegetések eredményeinek összefoglalása is.

Természetesen azokban az esetekben, melyekre nézve az eddig végzett kutatások szinte megdönthetetlen megállapodásokat létesítettek, mi is ugyanazokra az eredményekre jutottunk, de azt hiszem, mégsem végeztünk haszontalan munkát.

Egy-egy nagyobb rész kezdetén tájékoztatásul közlöm, hogy az előző kutatók munkájának mely része foglalkozik azzal a kérdéssel. Ezek a jegyzetek természetesen csak nagyjában igazítják el az olvasót, mivel más-más a beosztása azoknak a munkáknak; de mégsem akartam elhagyni ezeket az útálásokat, nehogy úgy tűnjék fel a dolog, mintha egy-egy, eddigelé is részletesen tárgyalt kérdés talán itt kerülne először tárgyalásra s az első-séggel akarna hívalkodni szerény dolgozatom.

Kötelességem azt is felemlítenem, hogy a Magyar Nyelvőr szerkesztője nem csak számos adattal szíveskedett támogatni ennek a dolgozatomnak a megírásában is, hanem megjegyzéseivel, figyelmeztetéseivel is nem egyszer hathatósan elősegítette munkámat.

amely
kifejezett el

Nyelvészeti Füzetek (Monografiák gyűjteménye).

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

	Kor.		Kor.
1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	36. Szeremley Császár L. <i>Jelentés-tanulm. a kompl. jelentés-változásról</i>	1.—
2. Simai Ödön. <i>Márton József mint szótáríró</i>	1.50	37. Bacsó Gy. <i>Az adavidéki nyelvjárás</i> , főtekintettel a mondattani sajátságokra	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek közötti mondatel- méletében</i>	1.50	38. Szabó S. <i>A szigetközi nyelvjárás</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Tréfas népmesék és adomák</i> . Nyelvjárási olvasókönyv	1.50	39. Viskár B. <i>A regös ének</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás</i> szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban	1.50	40. Edes J. <i>A Balatonfelvidéki népi nyelv</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány</i> . Grimm és Révai. A Mondolat	1.—	41. Búzás Gy. <i>A németes összetételek története</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és tételek</i>	1.—	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság</i>	3.—	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relativum mondatánáról</i>	1.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	44. Kráuter F. <i>A mássalhangzók hasonlítása a magyarban</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	2.—	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás</i> (elemző szóalkotás)	1.50	46. Melich J. <i>A magyar szótár-irodalom. I.</i>	4.—
12. Székely Á. <i>Alanytalan mondataink alanyáról</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek</i> . Ára fűzve	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	48. Szabó L. <i>A nagykanizsai nyelvjárás</i>	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	49. Laczkó G. <i>Játszi szóképzés</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárról</i>	1.—	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve</i> nyelvúj. szempontból	1.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
17. Beke Ö. <i>Apácarévidéki nyelvjárás</i>	2.—	52. Vass J. <i>Fejezetek a népi nyelv mondatánából</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegdi Miklós nyelve</i> kül. tekintettel a mondatánra	2.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
19. Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet főkérdései</i>	1.—
20. Szűcs I. és Genosy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	55. Csűry B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat szerkesztésben</i>	2.—	56. Madai Gy. <i>A hajduk beszéde</i>	1.—
22. Vértess J. <i>A gyermeknyelv hangtana</i>	1.—	57. Vass B. <i>A nagykovácsi nyelvjárás</i>	1.—
23. Szegleti István. <i>A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	58. Prohászka J. <i>Petőfi költői nyelvének főszájtásai</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmutató</i>	1.50	59. Rétheli Prikel M. <i>Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
25. Beke Ödön. <i>A vogul határozók</i>	2.—	60. Rétheli Prikel M. <i>Sándor István nyelvtudománya</i>	1.60
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvjárás</i>	1.50	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások</i>	1.—
27. Nádas P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	62. Gesztési Gy. a. <i>Csokonai és a nyelvújítás</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az íkes ragozás története</i>	1.—	63. Csűri B. <i>Az ige</i>	1.—
29. Böszörményi G. <i>A jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	64. Steuermann M. <i>A székely nyelvjárás szörendi saját-ságai</i>	1.—
30. Geleji Katona L. <i>Magyar grammatikátska</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
31. Teleky I. <i>A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	66. Hefty Gy. A. <i>A térszint formák nevei</i>	1.—
32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—	67. Damián István. <i>Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
33. Beke Ö. <i>Kemenesfalja nyelve</i>	1.—	68. Simonfi János. <i>Az irodalom szó története</i>	1.—
34. Horváth E. <i>A bakonyfalvi nyelvjárás</i> . (Térképpel és rajzokkal)	2.—	69. Viski K. <i>A zalontai nyelvjárásból</i>	1.—
35. Alár F. <i>Jelentés-tanulmány az asszimilációs jelekről</i>	1.—	70. Molecz B. <i>Szőrendi tanulmányok</i>	1.—
		71. Erdélyi L. <i>A HB. mint nyelvjárási emlék</i>	1.—
		72. Hatvani J. <i>A Kazinczy-kódex nyelvjárása</i>	1.50

amely
kifejezett

